Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 31 (15469) ◆ 1995 чылдың февраль 17, пятница ◆ Ат салган шагы 21.30. Садар өртээ 300 рубль.

ДЭЭДИ ХУРАЛДЫҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының үшкү сессиязының үшкү хуралы февраль 15-те эгелээн.

1994 чылда Тыва Республиканың Дээди судунуң ажыл-чорудулгазының түңнелдериниң дугайында ТР-ниң Дээди судунуң даргазы А. Д. Ховалыг илеткел кылган. Ооң соонда 1994 чылда Тыва Республиканың Дээди арбитраж судунуң ажыл-чорудулгазының талазы-биле ооң даргазы Г. Л. Стародубцева сессияга илеткелди кылган.

Сессияга чугаалажып көөрү-биле «Культура дугайында» ийи хоойлу төлевилели кирген. Бирээзин Тыва Республиканың Чазаа белеткээн, өскезин Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады, чогаалчы А. А. Даржай чогаадып кылган. Кайы-даа төлевилелди сессияга сайгарып чугаалашкан, эки талаларын демдеглээн, четпестерин айыткан. «Культура дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунуң ийи төлевилелиндеН чаңгыс төлевилелди ажылдап кылырын сессияга шинтпирлээн, ооң соонда төлевилелди катап чугаалажыр.

Тыва Республиканың хоочуннар судунуң дугайында хоойлу төлевилелин сессияга база катап сайгарып чугаалашкан. Төлевилелди чугаалажырынга республика прокурору А. П. Дамба-Хуурак, ТР-ниң иштики херектер сайыды С. С.-Б. Монгуш болгаш өскелер-даа киржип, боттарының санал-онналларын бергеннер. Хоочуннар судунуң дугайында хоойлу төлевилелинге чамдык эдилгелерни кирери-биле хүлээп алырын соңгаарлаткан.

• • •

Тыва Республиканың Дээди Хуралының дүүн эрткен хуралынга Тыва Республиканың шериг комиссары А. И. Заливин Чечен Республикада дайын чорудулгаларынга Тывадан шериг албаны эрттирип чоруткан оолдарының киржилгезиниң дугайында дыннадыг кылган. Сибирь девискээринде шериг албаны эрттирип турарлардан Чечняже чоруткан кижи чок, өске шериг кезектеринден оолдар ынаар чоруткан болган. Чечен чөрүлдээлеринге киржип тургаш, боттарының амытынындан чарылган Тыва чурттуг оолдар бар боон турар. Кызыл кожуундан Анатолий Владимирович Шапочкин Екатеринбургка шериг албаны эрттирип тургаш, Чечняга баргаш, амы-тынындан чарылган. Республиканың шериг комиссариады бо берге байдалдың дугайында ооң адаиезинге дыннаткан. Альберт Артис-оолович Түлүш Чечняга дайын чорудулгаларынга киришкеш, амы-тынындан чарылган деп медээ шериг комиссариадында келген. Шериг чоруткан оолдарның даңзызындан дилеп көөрге ындыг кижи Тывадан шериг албанынче келлиртиээн болган. Ол атты тодарадырының хемчегларын ап турар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады Татьяна Николаева баштаан солдат оолдарның авалары Чечен Республикага чорааш, дүүн ээн келгеннер. Сессияга Т. В. Николаеваның информациязын дыннаан.

(Бистиң корр.)

Чал-Кежигден медээлер

ХҮНДЕ-ЛЕ 170 КИЛОГРАММ

Совхозтуң төп сүт-бараан фермазында саар 85 инек бар. Оларның дөртен алдызын бо хүннерде саап, хүнде-ле 170 килограмм сүттү саап ап турар.

Сагган сүттүң 44 литрин чаш бызааларга, он беш литрин одакчыларга берип турар. Ооң арткан сүттү Ховуаксынга аппарып, чонга садып турар. Бир литр сүттүң өртээ ийи муң, а бир килограмм сметананың өртээ он ийи муң рубль. Рынок харылаааларының белен эвес үезинде ажыл-агыйның кассазынга эвээш-биче-даа бол. дыр. Тыва ниитизи-биле 55 бызаа алдынган турган. Ол бызааларны ам аңгы азыраан турар.

Чаш бызааларга чуланны доктаамал хайындырып берип турар.

Бо чылдың январьда алды бызаа, февральда дөрт бызаа төрүттүнген, ончаменди доругуп турар. Эрткен чылын ниитизи-биле 55 бызаа алдынган турган. Ол бызааларны ам аңгы азыраан турар

Чаш бызааларга чуланны доктаамал хайындырып берип турар.

24 ТОННАНЫ САДЫП САЙГАРАР

Бо чылын ажыл-агый 24 тонна эттп садып саарар планныг. Кызылдың эт комбинадынга дужаары-биле бо хүннерде 250 хойну, 18 эр молдургаларны, 6 баш чылгы малды немелде чемгерилгеже киргеп.

Күрүнеге дужаар малды эки семиртири чүгула. Ажыл-агыйда мал чеми адакталып турар чүве болганда, оларны чогуур деннелге чедир семиртип алыры берге-ле. Ындыг-даа болза ажыл-агыйның дирекциязы, мал ажыл-агыйының тускай эртемнигилери боттарының шылаар шаа-биле болдунар-ла хемчегларни ап, оларның одар-белчиирин таарыштырып, оода чалаарда саваңны чешаанда чедирип берип турган, дужаар этти чогуур шынарынга чедирер сорулгалыг.

1. Элезинни эде көрзе

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң чамдык коданнарын кезиир дээн кожуун чагыргазының даргазы К. Т. Куулларга ушкажыпкан, Элезин талазынче чоруптувус. Кылымал далайның кырынга кээривиске, оруктуң оңгул-чиңгили, мыйырыы мырыңай дам барды. Чарбалыктарны оякыя, хөртүктерге дүже-дүже чораан, бижек дег, бизеңсирттиг Берт-Дагның ужунга келдивис. Ында бичии сараат сиген орукта опая берген чыдыр. Ооң ындында ийи трактор оңгаар-дескээр көрүү берген турлар.

— Элезинде чаңгыс борбак кодан дээш совхозтуң ийи кончуг трактору хос дошче ойлуп кире бергени ол-дур. Карак-кулак чок деп чүве ындыг кончуг боор-дур. Баштай көрүп, хынап аар болгай — деп, Карим Тасович хомудап чугаалады.

Аңаа канчап хомудавас боор. Ийи чап-чаа ДТ-75 деп күчүлүг тракторлар. Бирээзи бир метр чартык ханы дош адаанда, өскезин тоймаглап қаапкан.

Чедер дээн аалывыс амдаа ырак. Арт база ажар. Аңаа хүн хөөрей бергенде четтивис. Коданның ээзи Өрге-Диштиг Кошкар-оол хойларының аразында тур. Амыр-менди солужарывыска, арай мунгаргайы аажок кижи болду.

— Мындаагының соонда хорамча болбалыве? Сиген-ширбиилиң бар ышкажыл— деп, дарга айтырарга:

— Чок боор ийикпе, дөрт даштай берди. Турып албас чүвелер база бар. Чарба, сиген эккеп бердилер харын. Ноябрь айда-ла чемгерип эгелээн болза, ажырбас турган. Орук-чирик чок болгаш. Арыг-Узүүнден мал чеми келбээн. Ам безин ийи трактор дошка дүшкени ол-дур — деп, малчын тайылбырлады.

Кошкар-оолдар эрткен чылдың хураганын алган улус болду. Деңгели дыка кошқак. Чүм хар кастырып, кадарар кандыг-даа барымдаа чок. Ам тургузу азырап турары ол. Кыштаглаашкын мурнунда, азы алды айда хүлээп ап турда, хураганнарның ниити саны 311 баш турган. Ооң бээр 105 баш кудулаан. Ында малчынның-даа, совхозтуң-даа буруузу бар. Чайлагга алдан башты боду чидирген. Оларны төлээр ужурга таварышкан.

— Совхоз төвүнден талыгыр ыракта, арт-сын ажыр, далай дугаан черге кыштаг туткан хөрээ чок боор. Ооң орнунга бо черни чазаг, күзег, азы чайлаг-даа кылып алза ажырбас хире. Дөрт дугаар дээр кыштагны ам шуут каапкаш баргаң чорду. Ол мыраңай асфальтылыг орук аксы болгай — деп, кожуун даргазы бодалын илеретти.

— Бис аңаа каш-даа кыштаан бис. Шаг-төөгүнүң кыштаа чүве. Багай эвес. Чугле хөлзээзиннiг дээрден башка — деп, малчынның өөнүң ээзи Анай Монгушовна чөгенди.

— Чайын Хендерге бажынга Улуг-Ажык деп черге чайлаглаттым. Күш-шыдалы шымбай келген хойлар. Күзүн чаъстааш, оон доңаттааш, одар-белчиирни дыка баксыратты. Бир чылдагааны ында деп болаар мен. Ийиде, сигенниң шынары багай. Малдың сүдү дылында болгай — деп, малчын түңнеди.

Бо хүннерде ооң коданында 323 хой бар. Оларның чеденги оолдаан. Чээрби хураган өлген.

2. Ийи кодан, ийи аңгы көргүзүг

Ак-Хаяга кээривиске, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Полит-оол Кыргысович Шаңмак сиген сөөртүр деп, аъдын шанактаан тур. Кажаазында сиген-ширбиили элбек кижи болду. Мал-маганының байдалын айтырарывыска:

— Сиген, чарба, сула-даа бар. Ынчалза-даа чер албайн тур бис. Хойларның сүдү чок боор-дур — деп ындыг.

Бис база аайын тыппайн бардывыс. Даш дустар ындамында чыткылаар. Суг чылдыр улуг доскаарын казанак бажың иштинде тургускан. Одаар ыяжы овааланган. Четпес чүве черле чок ышкаш.

Малчынның төрүүр хойларының турар чери бир аңгы. Төрээн хойларын оолдары-биле аңгылап клеткалаан.

— Саап турар ийи инээмниң сүдүн хураганнарнга өмискиктен тур бис. Ам канчаар, өлүрүп аар эвес. Мындыг-даа чүве көрүп чорбаан мен —деп, малчынның өөнүң ээзи Анай Монгушовна чөгенди.

— Чайын Хендерге бажынга Улуг-Ажык деп черге чайлаглаттым. Күш-шыдалы шымбай келген хойлар. Күзүн чаъстааш, оон доңаттааш, одар-белчиирни дыка баксыратты. Бир чылдагааны ында деп болаар мен. Ийиде, сигенниң шынары багай. Малдың сүдү дылында болгай — деп, малчын түңнеди.

Бо хүннерде ооң коданында 323 хой бар. Оларның чеденги оолдаан. Чээрби хураган өлген.

Хойнуң элекке арып-доруп-каны, сүт чогу, өлүп турары факт болбайн аан. Ынчалза-даа дем-бүле чок боон турарын маңаа демдеглевес арга чок. Ол хире улуг коданда сакманчы деп кижи көрбедивис. Сагыжынга тааржыр кижилерден та чүге чугаалажып албас малчын чүве!

Шаңмактарның қожазында Хүреш-оол Монгушович Мунзуктуң турлаа бар. Чеде бээривиске, малчын боду сиген сөөртүп чоруткан болду.

— Эки-и! Кандыг чурттап олур силер? — деп, Карим Тасович аалдың хөрээжен ээзи Уйнук Кыргысовна-биле мендилежирге.

— Эки, эки. Па, ол чүү дээрим ол. Чүгээр, чүгээр — дээш, меңней бергенин билип каашы, аажок каттырды. Бис база чаптап, аңаа каттыштывыс.

Малчынның «эки» дээн сөзү анаа эвес дээрзин удавайн эскердивис. Ооң коданында төрүүр 290 хой бар болду. Оларның 220-зи оолдапкан. Шуптузу онча-менди.

Мунзуктарның чажыдын сонуургай бердивис.

Хүреш-оол дөстүнмес ажылгыр кижи боон-тур. Ийи чыл буруңгаар арай чавыскалак, делгем, чылыг хой кажаазын боду тудуп алган. Шаңмактарның кажаазы аңаа деңнээрге, спорт залы-дыр оң. Шак ындыг чавыт арат кажаалар дөртеп-бежен градус сооктан чаш-даа маллы чайлыг камгалаар дээрзи чугаажок.

Сигенин көрзүңерзе, чиксей-даа бергидээзиг. Кончуг көк сигенни изиг чайын-на коданында эккеп, сарааттап алган. Бо чылын совхозтан тудум-даа сиген албаан.

Демнин база тергинин улус болду. Оглу Игорь, төрелдери Шамиль Калбак-кыс, Николай Чүлдүм суглар чаңгыс кижи дег, сакманчылап, кадарчылап чоруп турар. Хамык малындан аңгыда, кас, дагаа кажаа сыңмас. Кызымак боорга ындыг боордур.

3. Өлүп төнер чыгаан

Ак-Хаядан аъттангаш, Арга-лыктың дагның шыпшынының адаанда кошкар кадарчызы Алексей Комбуйнуң аалынга четтивис. Аныяк өгбүле Алексей-даа, Роза-даа коданында баш көдүрбейн ажылдаан турлар. Сиген-ширбинли хирезинде бар.

— Келгениңер эки боон-тур. Бис шуут ат боон-тур бис. Оң хонук иштинде он кошкар чаштай берди. Колдуунда Саян артындан садып эккелген үлегерлиг кошкарлар — деп, Роза ыглаар чыгыы.

Совхоз эрткен эдержилгеде, акша чоктуң ужурунда, кошкарларны сула эдержилгеже салыпкан чүве боон-тур. Сентябрьдан декабрьга чедир оларны төрүүр коданнарга тудуп келген. Саян артындан эккелген кошкарларның кужу черле харык-чок турган. Тываның агаар-бойдузунга база аъш-чем чок байдалдарга оларның шыдашпазы чугаажок.

Комбуйларның коданында ам безин дөртен хире кошкар элец-тендиң. Оларны витаминниг чемнер-биле чемгерери эргежок чугула апарган.

Чыланныгда Виктор Суваноолдуң коданында байдал чүүден дора. Ол дээрге дуу талыгырда Элезинде Кошкар-оолдарның кыштаа эвес болдур ийин. Совхоз төвүнден көстүп турар, чыгыы, асфальтылыг улуг оруктуң аксында.

Бис чеде бээривиске, Виктор база-ла сиген-ширбиилиң октаан, малын азыраан, ажылдаан тур.

— Эрткен чылдың брак хураганнары-дыр. Совхоз сиген-ширбиил база бербес-тир. Үлеп турар чарбазын безин көрбедим — деп, ол хомудады.

Кыштаглаашкын эгезинде ол коданга чораан болгаш, Викторнуң бодунуң кескеш, коданынга эккеп алган сигенин көрген кижи мен. Ол сигеннiң хөй кезин ам-даа хевээр тур.

— Ол сигенни чүге каап бербейн турарың ол — дээримге, — Мээң хуула малым сигени-дир — дээр болду.

Мээңии, сээңии деп турда, мал арып-доруп, чудап өлүп турбайн қанчаар. Даргалары ырактан көөрге, кажаада сиген бар боорга, тоовайн эрте халдып турган база чадавас!

Бо хүннерде ол коданга эгезинде турган 140 баш хурагандан 77 баш арткан. Шупту қырлы бээриниң қырында келген.

Үстүнде каш коданның байдалындан алгаш көөрге, «ҮТКА 25 чылы» совхозта байдал дыка нарын-дыр. Малчынларны мал бажын кудулаткан дээш, үс хуу буруудадыр база арга чок. Чайын сиген-ширбиилин, тараазын долуга бүрүнү-биле қактырган ажыл-агыйда үлус берге-дээшкиннерни ажып эртеринге дооразынан мал чеми артыкшылдыг ажыл-агыйлардан дуза катпас болза қоржок апарган.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.
«Шынның» тускай корреспондентизи.

САААДА КУДУЛААН

Бо чылдың февраль 8-тиң медээзин езугаар алырга, Таңды кожуунда сүт саалдазы дыка кудулаан. Тодаргайлаарга, 1994 чылдың бо үезинге деңнээрге, кожуунга сагдынган ниити сүт 6516 килограмм турган болза, бо чылын көргүзүг чүгле 5180 килограмм болган. Ынчангаш 1336 килограмм сүт чедир сагдынмаан.

Ындыг байдалдың тургустунуп келгениниң кол-ла чылдагааны саар инектиң баш санының дыка кызырылганы, чамдык ажыл-агыйларда саар инектерниң ажаалда-чемгерилдезиниң хиреліг болуп турары. Ындыг ажыл-агыйларга «Россия» совхоз. Межегей акционер ниитилел хамааржыр. Оларның саар бир инекке онааштыр саггаН сүдүнүң хемчээли мындыг: «Россияның» —1,6 килограмм, а Межегейнии—1,5 килограмм.

Саар бир инекке онааштыр чүгээр көргүзүглерни «Революцияның чалбыыжы», «Кара-Булун» совхозтар чедип алган, тус-тузында 5-тен 5,7 килограмм чедир сүттү сагганнар.

Савый-оол ООРЖАК.

ЧАА НАМ ҮҮРҮ

Бот-догуннаан Тываның Улусчу намының үүрүн Мөңгүн-Тайга кожуунуң Мугур-Аксы суурга тургузарының хуралы чоокта чаа болуп эрткен. Аңаа бо намга кирер күзелдиглер болгаш ооң ажыл-чорудулгазын сонуургаН чоруур хамаатылар олурушкан.

Бот-догуннаан Тываның Улусчу намының программазы болгаш уставы оларга тааржып турар. Ынчангаш ооң үүрүн бо суурга тургузары эргежок чугула деп санаанар.

Хуралдың шиитпири-биле Бот-догуннаан Тываның Улусчу намының үүрүн Мугур-Аксы суурда тургускан. Ооң удуртукчузунга Оюн-оол Амыртак соңгуткан.

Ооржак ОЧУР-ООЛ.

Көдээде эде организастаашкын

ИЙИ-ЧАҢГЫС КИЖИЛЕР ШИИТПИРЛЕВЕС

Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының отчёдун дыннап чугаалашкан Бажын-Алаак сумузунун чон хуралынга санал берген, айтырыг салган кижилер хуралдын кол айтырыындан дашкаарлаза-дашкаарлаза, хуралдың кол угланыышкыны «Искра» коллективтиг бүдүрүлгениң моон соңгаар салымчолун шиитпирлээринче чайгаар-ла чайлып чоруй бар.ан. Харын-даа бо айтырыгны хуралга бадылаашкын-биле шиитпирлээринге чедирген.

Мында кижи кайгаар чүве чок: бо хүннерде көдээ черлерде кажилерни дүвүредип, сагыш-сеткилин доюлдуруп чоруур кол-ла айтырыг — колхоз, совхозтарны, коллективтиг бүдүрүлгелерни бот-тускайлан, орулгалыг амыдыраН чурттап шыдаар кылдыр канчаар, эде организастаары, ында чоннуң ядарап-хоозураар чоруун канчаН соксадыры, рыноктун базыышкыны-биле ажыл чок арткан, амыдыраН чурттаар аргаларын, достерин чидирген хөй кижилернин салым-хуузунун моон соңгаар кандыг болуру. Бо айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлээри ажылчын-даа кижиге көдээде башкыларга-даа, эмчилерге, культура ажыл-акчыларынга-даа хамаанчок эвес. Чүге дээрге чаңгыс девискээрге чаңгыс суурга, чаңгыс сумуга чурттап чораан кижилернин ажыл-агыйы-даа, амыдыраН-чурттулгазы-даа, садым-чолу-даа шупту тудуш, чурту-чери чаңгыс. Мону ийи-чаңгыс кижилер стол артынга, кабинетке олуруп алгаш шиитпирлеп шыдавас, ындыг эргези-даа чок

Баштай-ла «Искра» совхозтуң хоочун механизатору Шооча Сат:

— Кожуунуң көдээ ажыл-агый эргелели ажыл-агыларның, оон иштинде «Искра» коллективтиг бүдүрүлгенин 1995 чылда канчаар ажылдаарын, эде организастаарының дугайында баш удур көргеН бе. тускай программалар, сумелер бар бе — деп айтырарга, эргелелдин начальниги Сергей Ондарның харыызы мындыг болган:

— Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин эде организастаар талазы-биле ам дээрезинде тускай концепция-даа, программалар-даа, сумелер-даа чок боон турар, чүгле дуржулга көрүп алыры-биле. Тываның көдээ ажыл-агый ажылдакчылары Россияның Нижний Новгород облазынче баргаш келген. Кожуунуң ажыл-агыйлары күрүнеге 1994 чылдың январь 1-де 1 млрд. ажыг рубль өрелиг турган болза, 1995 чылдың январь 1-де өре 7 млрд. 802 млн. рубль чедир өскеН Эрткен чылын кожуунуң ажыл-агыйларындан 30 мун ажыг мал өлүп хораан. «Искра» коллективтиг бүдүрүлгенин ажылчыныарга ажыл төлевири дээш өрелер 120 млн. рубль четкен. Ынчангаш эде организастатынары албан апаргаН.

Ам чамдык кижилерниң саналдарын доңчулаарга мындыг.

Бо ажыл-агыйга 24 чыл иштинде мал эмчизи болуп ажылдап чораан, күш-ажылдың хоочуну Чирзең Кара-Ламаевна Монгуш:

— Продукцияны бүдүрүп, амыдыраН-чурттаар бүгү чргалар бисте бар: сумунуң девискээри арга-арыг-биле, эки одарлар-биле, кара көрзүннүг тараа, сиген, ногаа, картофель тарыыр делгем шөлдер-биле байлак, катчимис, тоорук, мөөгү, анмең, балык-байлаң четчирибиле бар. Бистиң кол кылыр ажылывыс — хой «адрестер» дилеп кылаштажыр, арагалаар апарганывыс хамык чүвени будап турар чүве бо. Хой-ниитинин ажылы дээш кызыл ажылдаар кижилер эвээжээн. Кывар-чаар материалдар, транспорт чок деп турбайн, аътты ажыглаар, терге, шанакты кылыр, ооң-биле ажылдаар Мен аныямда бо колхозка үргүлүг аът мунуп алгаш, малчынлар кезип, мал эмнеп чораан мен. Кончуг-даа адаккыр аъттарны мунуп чордум. Малдың багы чок, ону хойну өстүрер болза, кымга-даа ажыктыг, кымны-даа төттуруптар. Алырлар аайы-биле ажылдаар кижилерни шилип толаратка, чаңгыс демниг ажылдаарын амыдырал неген келген-дир.

Шорс Монгуш (коллективтиг бүдүрүлгениң агроному):

— Бүдүрүлгеге дорт киржип турар кижилер эвээш. Херек кырында ажылдап турар кижилерниң санын тодараткаш, олар бүдүрүлгени хуужудуп алыр ужурлуг. Эштежилгелер, азы биче бүдүрүлгелер тургускаш, шупту ак сеткилдиг ажылдаар болза эки.

Валерий Монгуш (бүдүрүлгениң зоотехниги):

— Эде организастаашкынны бодамчалыг, бүгү талабиле өөренип, корүп тургаш чорутнас болзувусса, коллективтиг ончу эстин каар деп барды. 100 литр бензинниң чүгле 30 литр хирези бүдүрүлгеде ажыглаттынып турар-дыр. «Чаа малчын» деп адап хүндүлээривис Александр Монгуш эрткен чылын болунга быжыглаттынган 300 хоюндан 120-ле хой дужаады. Ак сеткилдиг эвес. чазыйхоптак кижилер бо үени кончуг-ла ажыглап өөрени берген. 50-не тонна эът, 150-не тонна сүт бүдүргениниң кандыг ажылдан тур бис дээр бис? Чайладыр мөге хүрештирип чайлаар, күзээрдир бис. Малчын кижи: «Малың сеги онгар иштинде, барын санап ал»—деп турар, мындыг болурга берге-дир. Эде организастаашкынны чорударда, эргелелдин талазыдан тускай санаашкынар, ямының талазындан тускай төлевилеллер, Чазактың шиитпири, доктаалдары турар ужурлуг-ла чүве-дир.

Александр Борбак-Дашович Ондар (коллективтиг бүдүрүлгениң директору):

— 1994 чылдың декабрь 9-та күш-ажыл дептерлерин ажылчын бүрүзүнде бергилепкен бис. Эде организастаашкынны чорударда, мен ам чаңгыстан турташ, шилип турган хүлээп алыр мен. Ам дээрезинде агроюм биле зоотехникти ажылдаар кылдыр алган мен. Билдириишкин бижээн кижилерниң саны 100 ажылдаар тур. Чүгле ажылдаар кижилерни хүлээп алыр бис.

Бо хуралга коллективтиг бүдүрүлгени хевээр арттырар деп хуралдың киржикчилери бадылап алза-даа, ол шиитпир далаш болган болгаш күш чок болур деп чүве билдингир. Чүге дээрге коллективтиг өнчүнүң сан-түнүн, ажылчыннарны алыр ужурлуг эт-хөреңги болгаш чер үлүглерин санап тодаратпайн, бүдүрүлгениң ажылчорудулгазынга чугула херек техника, кывар-чаар болгаш өске-даа материалдар, үрезин, мал садып алыр акша-төгерикти хемчээлин болгаН кайыын алырын тодаргайлаН, ылавылап албайн чыда. күш-ажылчы коллективтин кежигүнперинiң ниити хуралын чыылдырбайн, оларның сеткил-сагыжын, санал-онал солчулгазын дыңнавайн чыда, буу-хаа шиитпирни хүлээп алыры-даа, ийи-чаңгыс кижилернiң ону шиитпирлээр бис дээр хөөну-даа кончуг шын эвес деп болаар мен. Мээң чаңгыс чер-чурттугларым кончуг-ла чазын турар-дырлар ийин.

Болат-оол СААЯ.

ЧЕЧНЯДА ХАЛАПТЫГ ДАЙЫН

МОСКВА. Россияның радио албанының 1995 чылдың февраль 15-те Москванызыбиле 11 шак турда парлалга доңчулалын дамчыткан. Чечен Республикага халаптыг дайын эгелээнден бээр ЧР-ниң девискээринге ниитизиби-ле 25 муң кижи өлген деп, радионуң дыңнадыында айыткан.

ГРОЗНЫЙ. Россияның федералдыг шериглериниң каттышкан командылалының болгаш Дудаевтиң чепсектиг отрядтарының төлээлекчилериниң аразынга чугаалажышкыннар эрткен понедельник хүнүнде болганын моон мурнунда дыңнаткан турган. Аар боо-чепсектиң хевирлерин, биргиээлчегде артиллерияны, ужар үүлдү, ракеталарны ажыглаарын соксадырын ийи талалар дугурушкан. Ындыг болза-даа ол дугуржулганын сөөлүнде Дудаевтиң чамдык шериглери РФ-тиң федералдыг иштики шериглеринге удур ракеталарны ажыглап турган.

НАЗРАНЬ. Федералдыг иштики шериглериниң каттышкан командылалының болгаш Дудаевтиң чепсектиг отрядтарының төлээлекчилериниң аразынга чугаалажышкыннарның ийигиээлчээ февраль 15-те Ингушетияның девискээринге болган. Туттурган, балыглаНган, аараан кижилерни солчурунуң механизмин ужуражышкын үезинде чугаалажып көргеН РФ-тиң федералдыг шериглериниң каттышкан командылалының делегациязын генерал-полковник А. Куликов, дудаевчилериниң делегациязын —чепсектиг отрядтарының штаб начальниги баштап турар.

ВАШИНГТОН. Чечен Республикада чидиг чөрүлдээни дүрген шиитпирлээр сорулгабиле ында чугаалажышкынарның эгелээнинге, баштайгы дугуржулгаларның чедип алдынганына сеткил ханыышкынын Американың Каттышкан Штаттарының президентизи Билл Клинтон илергейлээн.

ЖЕНЕВА. Делегейниң Кызыл крест организациязы тускай медеглел кылган. Дайын чорудулгаларындан качыгдаан чурттакчыларга дузалаар 100 муң кезек белекти чоокку хүннерде Грозный хоорайже чорудар деп турарын Кызыл крест организациязының медеглелинде айыткан.

МОСКВА. Чечен Республикада чөрүлдээни шиитпирлээри-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып эгелээнин Россия Федерациязының Күрүне Думазы үүлдүг деп санап көргеН болгаш тайбыны ЧР-ге катап тургузарынга киржир күзелдиин илергейлээн.

НАЗРАНЬ. Ингуш Республиканың президентизи Руслан Аушев журналистерге медеглел кылган. Россияның федералдыг шериглериниң каттышкан командылалының болгаш Дудаевтиң чепсектиг отрядтарының аразынга эгелээн чугаалажышкыннар Чечняда чидиг чөрүлдээни дарыы шиитпирлээринге чедирер дээрзинге илегелди Ингуш Республиканың удуртукчузу илергейлээн. Чугаалажыыщкыныларга Ингуш Республиканың оралакчы президентизи Борис Агапов база киржип турар.

МАХАЧКАЛА. Россия Федерациязының Контрразведкаазының федералдыг албанының директору Сергей Степашин Дагестанның пайысылалында чеде берген. Республиканың контрразведка албанының ажылдакчылары-биле ол ужурашкан. Кабарда-Балкарияның пайысылалынга келир суббота хүнүнде чөвүлел хуралды эрттирери көрдүгеН.

НАЗРАНЬ. Чечен Республиканың болгаш Ингушетияның аразында административтиг кызыгаарга чораан кызыгаар шериглериниң автомашиназын билдинмес кижилер эрткен среданың дүнезинде боолаан. БалыглаНган болгаш өлген кижилер кызыгааржыларның аразында чок.

МОСКВА. «Чечен улустуң бот-башкартынар эргезиниң дугайы» дээр документини Эстониянның парламентизи чоокта чаа хүлээп алган. Россия Федерациязының Күрүне Думазы Эстониянның парламентизиниң хүлээп алганы өнчүк-чөңгээлиг документини шыңгыы буруу шапкан болгаш Россияның иштики херектеринге каржы холгаарлаашкын кылдыр сапап көргеН. Россия Федерациязының девискээр талазы-биле бүдүп чоруун болгаш чаңгыс эвин делегейниң бүгү күрүнелери (Эстониядан аңгыда) хүлээп көрүп турар.

НАЗРАНЬ. Ингушетияның девискээринге чугаалажышкыннарның түңнелинде Чечен Республикага дайын чорудулгаларын соксадыр дугайында дугуржулга чедип алдынган. Ындыг болза-даа ол дугуржулга амыдыралга канчаар бөттарын үе-шак, амыдырал бадыткан көргүзер апаар. Чечняда халаптыг дайынны эчизинге чедир соксадырынга ам-даа улуг моондактаашкынар бар.

(РосПТА-СЧТА).

ХИЛИНЧЕКТИГ БАЗЫМНАРНЫҢ СООНДА...

Республиканың ниити-билиг уран чүүл школазы ажыттынга-ла февраль 23-те он чеди чыл болур. Мында республиканың суур бүрүзүнден келген эн-не талантылыг, уран чүүлге салымчаананыг 1-9 класстың оолдар, уруглары өөренип турар. Он чеди чыл дээрге, узун хуусаа. Уруг чеди харлыында школаже киргеш, он чеди харлыында чурттун бүрүн эргелиг хамаатызы болуп, паспорт алгаш, амыдыралдың улуг агымынче кирер.

Чүү-даа чүве углуг-баштыг, тывылган, төрүттүнген черлиг болгай. Бо школаның салым-чаананыг чаштары он чеди чыл иштинде каяа өөренмээн, кайыын үнзүр октатпаан дээр. Баштай школаны Кызылдың ийи дугаар школазының баазазынга тургускан, үк школаның бичии тар болганындан, уругларның чурттап турганы үшкү каазының өөредилге корпузу кылган. Оон соонда-ла диленчи-хилинчектиг базымнары эгелээн. Улусчу чогаадылга бажыны, 14 дугаар школа, ясли-сад дээш, уругларның-даа, башкыларның-даа төлөр шаг-шинээ төнген. Он чеди чыл иштинде директорлар кандыг дарганың кабинединче кирип, чаш ажы-толге, республикаыстың келир үезинге дузалаары-биле ханып-чашпыраан дээр, аазаашкыннар чыл санында чылда-чылда, аналда хоозун сес-биле демей апаран. Бо үеже иштинде школаны 148 кижи доозун, Москва, Санкт-Петербург, Стамбул дээн улуг-улуг хоорайларда өөренип, эртем-билиг четип ап, эртем-билиг уламчылап турарлар-даа бар.

«Кузел кажан-бир ыраап бүде бээр» деп чугаа бар болгай. Уругларның он чеди чыл иштинде өөренир, чурттаар дер болза дээн кузели ноябрь айда бүткен. Оларга Иштики хөөрөктер яамызының встелге изоляторунуң ажылдакчылары беш каът пинти чурттала бажыңының үш каъдын арендага берген. «Кешкүн» амыдыралга чурттап, өөренип турган чаштарга улуг белек. Бо хүннерде школаның башкылар коллективи, өөренекчилер боттарының чаа бажыңынче аалчылар чалап, өөрүшкүзүүн өске эш-өөрү-биле үлешкен.

Байырлал бүдүүзүнде школага барып, уругларның чурттап турар байдалы-биле танышкан мен. Бирги каътта оюн-тоглаа кылыр улуг залда ыры-хөгжүм, танцы-сам динмирээр үүве. Сөөлгү репетиция болуп турары-ла ийлдеп. Ийиги каътка келиримге, школаның директору Маргарита Акайсевна Григорова ажыл-ижин таныштырган, уругларның боттары-биле ужуражып чугаалажыгын сүмеледи. Школа байырлал шинчилиг болза-даа, «Фортепьяно», «Домра», «Уран чуулга» класстарында уруглар хөгжүм хөрекселдеринге ойнаан, кичээлдерге белеткенин турар болду. Ийиги каътта класс бүрүзүнүң даштында адрезин бижээн, иштинде музыка хөрекселин уруглар хостуг үезинде ойнап турар кылдыр салып каан, өөренирге бүгү-ле таварымдалыг байдалдарны тургускан. Алызында ажыг-сиглин-даа кончуг.

А үшкү каътта уруглар чурттап турар. Концертке келер хевин баскан ак-ак хейдеңнерлиг уруглар коридорда фойеде көрүнчүктерге олнышкан мен. Бирги каътта оюн-тоглаа кылыр улуг залда ыры-хөгжүм, танцы-сам динмирээр үүве. Сөөлгү репетиция болуп турары-ла ийлдеп. Ийиги каътка келиримге, школаның директору Маргарита Акайсевна Григорова ажыл-ижин таныштырган, уругларның боттары-биле ужуражып чугаалажыгын сүмеледи. Школа байырлал шинчилиг болза-даа, «Фортепьяно», «Домра», «Уран чуулга» класстарында уруглар хөгжүм хөрекселдеринге ойнаан, кичээлдерге белеткенин турар болду. Ийиги каътта класс бүрүзүнүң даштында адрезин бижээн, иштинде музыка хөрекселин уруглар хостуг үезинде ойнап турар кылдыр салып каан, өөренирге бүгү-ле таварымдалыг байдалдарны тургускан. Алызында ажыг-сиглин-даа кончуг.

А үшкү каътта уруглар чурттап турар. Концертке келер хевин баскан ак-ак хейдеңнерлиг уруглар коридорда фойеде көрүнчүктерге олдаан.

> Республиканың ниити-билиг уран чүүл школазы он чеди чыл дургузунда чурттаар оран-сава чок бооп келгеш бо хүннерде үш каът бажын арендага алган. А кажан доктаамал өөренир школалыг болуру баажызы чок тывызык бооп артпышаан.

Бирги классап мында өөренип турар. Вика биле Наля домрада өөренип турар болза, Шеңне чурукчу болур.

Мээң сагыжым болза, бо школада уруглар аная кичээлдерден ангыла, хөгжүм уран чүүлүнүң бүгү талазын өөренир хостуг үе-даа турбас ышкаш. Ындыг эвес, среда, суббота, воскресенье хүннеринде хөгжүм уран чүүлү чок, чүгле болуунуң күзелиби-биле белеткенин ойнап ап болур чүве-дир. Вика биле Наля хостуг шактарында аялга салып алгаш танцылап тепиринге, мороженое салып чиринге ыпак болза. Шеңне куклалар-биле ойнаар, оларын болу даарап кылып алыр, оларның аразында кандыг дузулер чок дээр, чурукчу кижиге ойнаарактың кандыг болуру безин бир ыраы кылдыр төрүттүнер. Чиигээ, иштинде шоколадтыг дагаа-оглу дег конфеталар картыпдап ыраы-бүрү ойнаарактарны погазаның кылып алган, ойнаарда эптиг, шыжан алырда хөөрөктер яамызының встелге изоляторунуң ажылдакчылары беш каът пинти чурттала бажыңының үш каъдын арендага берген. «Кешкүн» амыдыралга чурттап, өөренип турган чаштарга улуг белек. Бо хүннерде школаның башкылар коллективи, өөренекчилер боттарының чаа бажыңынче аалчылар чалап, өөрүшкүзүүн өске эш-өөрү-биле үлешкен.

Байырлал бүдүүзүнде школага барып, уругларның чурттап турар байдалы-биле танышкан мен. Бирги каътта оюн-тоглаа кылыр улуг залда ыры-хөгжүм, танцы-сам динмирээр үүве. Сөөлгү репетиция болуп турары-ла ийлдеп. Ийиги каътка келиримге, школаның директору Маргарита Акайсевна Григорова ажыл-ижин таныштырган, уругларның боттары-биле ужуражып чугаалажыгын сүмеледи. Школа байырлал шинчилиг болза-даа, «Фортепьяно», «Домра», «Уран чуулга» класстарында уруглар хөгжүм хөрекселдеринге ойнаан, кичээлдерге белеткенин турар болду. Ийиги каътта класс бүрүзүнүң даштында адрезин бижээн, иштинде музыка хөрекселин уруглар хостуг үезинде ойнап турар кылдыр салып каан, өөренирге бүгү-ле таварымдалыг байдалдарны тургускан. Алызында ажыг-сиглин-даа кончуг.

А үшкү каътта уруглар чурттап турар. Концертке келер хевин баскан ак-ак хейдеңнерлиг уруглар коридорда фойеде көрүнчүктерге олн

Тиилелгениң 50 чылынга

ШААМ-БИЛЕ ҮЛҮҮМ КАТТЫМ

Хаван чылдыг, 73 харлыг кырган мен. Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң тиилелгени дүрген-не чедип алырынга тылдың ажыл-ишчилери-биле кады эвээш-бичe-даа бол үлүг-хүүмну каткан мен.

1941 чылдың чайынында Улуг-Хем кожуунунуң Ийи-Тал сумузунуң арат-чону Чээпекке, Каъкка, Өлец-Шөлге, Барык-Бажынга бир дугаар арбанның болгаш он дугаар арбанга чедир аалдар дургаар чайлаглап чыткан. «Улуг ССРЭ-же фашистиг Германия оор езу-биле халлаан...» дээн мелээ алды айның төнчүзүнде хепхепертен дыңналып келген. Чон-даа дойлуп эгелээн. Сумунуң ооцунга митинг эртиргеп. Ол митингге «Бүгүле чүвени — фронтуга!» дээн кыйгырыг салган. «Араттар тылга эки ажылдар!» деп шиитпир база үндүгеп.

Күзүп фронтуже эн эки аттар шилип алып дээш кожуун төвүнден тускай комиссия база чедип келген. Ынчан чопнуң колдуг кезии чылгылыг турган болгай. Фронтуже ылап-ла кара, доруг, шилги аттар чыыр дээн. Араттар эки туразы-биле аттарын өң-чүзүнден чыып-ла эгелээн. Ынчан 18 харлыг ыыс мен. Ачам кара аскыр өөрү чылгылыг чүве. Ынчанган бараны ындыг аттар хөй болган. Мээн чедер кара аалымны баштады алды кончуг-даа аныяк аттар фронтуже үзүп бердивис.

Арбаннар аттардан өске белек дузаламчы кыллыр чүүү салбайн турду дээр: чолдак алгы тоннар, алгы хол хаптары, соктаан тараа, далган, чөкпек, саржат дээш-ле баар. Херээжен чон бо бүгүнү даарап, аъш-чемни кылып белеткен, тускай комиссияга дужаан турдувус. Ынчан Ийи-Тал сумузунуң даргазы Хойтпак-оол Хуурак-ович Кыргыс, пам үүрүнүң даргазы Ногаан-оол Кыргыс, хереженнеп аскының даргазы Кызылбай Иргековна Ондар, аовва үүрүнүң даргазы Нем Хуурак Монгуш олар чон ортузунга агитас-массалыг ажылдарны дыка-ла эки кылып чорудуп турганнар. Ол-ла чылын сумуга ооплчен шериин тургусту. Ооплчен шериинге дайынчы белеткелдерни кылып, өөренип турдувус. Ынчаарда садыг магазинге хаак деп чүве бар эвес, хаактарны ус шевер улуска хадыңдан чазадып турган. Ындыг хаакты кедип алгаш, базала ыяштан чазап каан үш гранатаны база бичии ыяш хүүректи астыптар. Ооплченнерниң чепсээ ол. Сөөлзүреди ооплчен ооллар бүрүү ыяш боолар база чазагылап алганнар.

Бир хүн Кызылдан келген даргалар даараныр, чазаныр кижилер хереглеп чедип келген. Аныяктардан чаа ла чээрби хар ажып турар Мандып оол Селепович Монгуш биле Сенин-оол Чамбаевич Кыргыс оларны Кызылче апарганнар. Бирээзи хаак чазап, өскези илик даарап. Дайын төнгүжеге чедир аңаа ажылдааннар.

1941-1942 чылдарда Ийи-Тал школазынга поварлап ажылдап турган мен. Ынчан күрүненин долу хандырылгазы деп чүве бар эвес. Араттар өөренип турар ажыт-өлүнге аъш-чемни боттары белеткен эккээр. Ада-чедер ай санында хуваалла өзүгаар соктаан тарааны, далганы, эътти, сүттен кылган ак чем аймаан эккээрге, дензилеп хүлээп алыр. Ынчангы башкылар Шактар-оол Түлүш, Александра Шыпак, Кара-кыс Оюн 1-деи 4 класска чедир өөренекчилерни өөредип турган.

Ол-ла чылдарда кожуунларга ооплчен шериг кезектерин тургускуулыкан. 1942 чылдың февраль 23-түү демдеглеп эрттирери-биле ол шериг кезектериниң аныяктар Кызылче хаактыг походтап чоруп турган. Бир дугаарында Барыын-Хемчиктиң ооплченнери эрткен. Оларның хаактап кел чыдарын баш бурунгаар биске дыңнадып, оларның хырны-боксунче кичээнгей салып, биске чем кылдырып каан. Араттар ыпчан база-ла ирт, сергезин, тараа-быдаазын белеткежин бээрлер-де болгай. Дараазында Чөөп-Хемчиктиң аныяктары эрткен. Ол шериглерниң аразындан бир кысты дыка-ла сонуургап көрүп турар мен. «Ол хире ырак черге мен база хаактап чоруп турган болзумза, кандыг кончуг шыдамык кыс боор» деп бодап турар мен. Ол кыстың адын Царья дээр. Допчут деп командирниң өөнүн иштиг уруг болду. Сөөлүнде олар иелээп фронтуже кады чорупкан деп чүгле сураан дыңнап артып калган мен. Улуг-Хемниң шериг үш дугаарында эрткен. Оларны база-ла школага хоңдурүп, ашкарып-чемгерип үдээн бис.

Бис, Ийи-Тал сумузунуң ооплченнери Кара-Булуннуң ооплченнери биле шериг хүнүнге уткуштур улур-дедир, дайынчы поход кылыр турган бис. Бис-даа дугуржулга езугаар кежээ орайтады хаактыг үнүптүвүс. Ооплчен шериглер аразында кыс эштерим Чудурукпай Ондар, Чылдак Түлүш олар база чораанар. Улуг-Алаакты өрү чоктааш, Улуг-Хемни кешкеш, Кара-Булуң хонузун өрү чоктаптывыс. Черге элээн белеткенин алгаш, маңан чыдыр бис. Даң адып орда үүү-даа сураг боорга. Кара-Булуң суурже шаан халдап киришкеш, суурну эжелеп алдывыс. Баарывыска бажынардан чаа-ла ыш бурунайвып, көзепектериплеп бүдүрүп чырык кестүп, суур чаа-ла оттуп турган.

Өглерден изиг шай ижип, бичин дыштанып, суурну эргип, кезип көргеш, хаактарывыс кеткеш, дедир чаныр келгеп бис.

Ам ийи ай чартык хире үе эртерге. Улуг Тиилелгенин 50 чыл оюн демдеглеп эрттирер болгай. Кыргап кижи мен ынчангы үени сактып, амгы үенин салгалын ол улуг байырлалды төлептиг ажыл-иш эки өөредилге, быжыг сагылга-чүрүм биле уткуп демдеглээрин чагып олур мен.

Чорбаа КЫРГЫС.
Улуг-Хем кожуунда Ийи-Тал суур.

ИХЯ-НЫҢ ДУЗАЛАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫ

Оон удуртукчузу-биле чугаа

Иштики херектер намызынын Доора-Хадында бирги база иниги колонияларның дузалал ажыл-агыйын тургускандан бээр 6 ыл чедип турар. Бо үеним дургузунда ук ажыл-агый чери элээн хөгжүлдени алган. Оларда пинтизи-биле 120 га шөл быжыглаттынган.

Эрткен чылын олар 100 га тараа шөлүнден 9 тонна тараны ажаан алган, азы 1 гадан оон дужуду 9 центнер болганы ол. Ол ышкаш 5 га черге картофельди олурткаш, оон 40 тоннаны ажаан алганнар. Капустаның дужуду база багай эвес болган. Оон артыкан шөлде Иштики херектер намызының ажылдакчылары боттарынга картофельди тарып, өстүрүп ап турарлар.

Дузалал ажыл-агыныда колдуунда-ла кадат чок херектеннер ажылдап турар болгаш оларның саны кылыр ажылдардан хамаржыр чүве болганда, 10 кижиден ашпайн турар.

Мен Доора-Хадыңга чораан, ийиги колонияның мурнундан ында херектеннерни ажылын харылап турар милициның капитаны Иргит Бичe-оолович Ховалыг-биле ужуражып, аңаа элээн каш айтырыгларны салган мен:

— Мында ажылдап турар херектеннерниң иштинден корум-чурум үрээшкини оон турар ое? Бир эвес оларның арызында арагалашкы деп ышкаш корум-чурум үрээшкини үнүп келир болза, оларга кандыг хемчег онаар ирги?

— Ол чөптүг айтырыг. Корум-чурум үрээшкини болдурбас деп Бай-Хаакта чурттап турар бир инспекторну доктаймал тудуп турар бис. Ол ышкаш бистиң колонияның шагдаа ажылдакчылары эзлчежин алгаш, маңаа үргүлчү кээп хынап турар. Бир эвес арагалап, чурум үрээр болза, оларны дораан-на дедир колонияже аппаар. Ындыг таварылгалар ийи-чаңгыс база таваржы бээр боор-дур. Ынчалза-даа эрткен 1994 чылда ындыг таварылгалар болбаан. Оларның иштинден аар кемхерек үүгедиишкини таваржып келир болза, билдингирле болган, катап судтаваш, чылын немен турар бис.

— Оларның иштинден бодунуң алган чылын үзе базып, дүрген-не хосталгаже үнер дээш кандыг-даа корум-чурум үрээшкини кылбайн, кызын ажылдап турар кижилер база бар-ла ыйнаан.?

— Ийе, ындыг херектеннер бар, оларга Александр Кекоол, Сергей Черепанов олар хамааржыр. Олар кайызы-даа комбайнерлер. Эрткен чылын «Кара-Булун» совхозтун эрги, үрелик комбайнарын боттары септеп алгаш, «Межегей» акционер пинтилелиниң «Кара-Булуң» совхозтун дүжүт ажаалдазынга эки ажылдааннар. А Сергей Сат Доора-Хадында доктаамал трактористен турарларның бирээзи. Ол трактор, машина, комбайн, дээн ышкаш техника аймаан шуптузун башкарын билир, черле ынчаш, техникага салым-чаяанны кижи деп билип турар мен. Ол ышкаш Валерий чыргалдың дугаанында чугаалаза эки. Ол боду канчакчы кижи. Оон каннап каан үрелген кезектерин көрүп орарга, тиг безин билдинмес боор чүве-ле болгай. Херектеннериниң иштинде кандыг-даа тускай эртемниг кижилер бар. Оларның шуптузун санаары берге. Ам чүгле мында корум-чурум үревейн, эки, ажылдап турар элээн каш кижилерни адаар бодай-дыр мен. Ол дээрге Анай-оол Ооржак, Алексей Аракчаа, Доржу Бан-Кара, Аяс Дамдын, Орлан Донгак, Семен Баглаев олар-дыр.

— Ам бо кышкы үеде олар чүү кылып турар ирги?

— Ам бо хүннерде олар колдуунда-ла фермаларда, тараа арыглаашкынында ажылдап тураллар. Күсүү дүжүт ажаалдазынга үезинге бодаарга оларның саны эвээжээн. Амгы үеде оларны ажыл-биле хандырары ажылагының удуртукчуларындан хамааржыр, бир эвес оларга ажыл бербейн баар болза, колонияже дедир аппаар бис.

— Доора-Хадыңга үш-дөрт чыл бурунгаар элээн каш азылчын аъттарны, 20 хире хаванны, инектерни тудуп турган болгай, ам чүге чаңгыс-даа баш мал чогул? Ол ышкаш херектеннер чурттаар бажыңның тудуу чоп кончуг саадан турарыл, ам мырыңай беш чыл чедер деп бирдиг эвес бе?

— Ажылчын аъттарны Хову-Аксында ажыглап турар. 1993 чылга чедир 20 шаа аныяк бода малды тудуп турган бис. Олар колдуунда-ла чемге ажыглаттына берген. Хаваннарның баш саны эвээш боорга, Кызылда дузалал ажыл-агыйынче берипкен. Ам келир күстен эгелеп хаванны-даа, инектерни-даа маңаа тударын планнаан бис.

Бажыңның тудуу саадаанныла шын чүве. Ынчалза-даа ам колдуунда доозулган, ында чурттаан эгелээн. Чүгле будууру арткан. Тудугнун хуусаазы узап келгениниң чылдагааны биллингир-ле болгай— акша-төгерик чедишпес, а тудуг материалдарының өртээ хүн буру өзүп турар чүве болгай, ону садып алыр аргашпаеввис чок турган.

Савый-оол ООРЖАК чугаалашкан.

ГЕНЕРАЛ-ФЕЛЬДМАРШАЛ ПАУЛЮСТУҢ ТУТТУРГАНЫ

1943 чылдың январь 31-де, улуг хүнде, эртенгиниң сес шахта бистиң 64-кү армиязыстың командылакчызы генерал-лейтенант М. С. Шумилов штаб начальниги генерал-майор И. А. Ласкинни болунга келдирткен. Ол хүннерде Совет Армия Сталинград кавызынга бүзээлеткен 330 мүң гитлержи шериглерни чаза таварып, дозуп турган. Командларм штаб начальнигинге фронтуның командылалының удурланыкчыларының бүзээлеткен шериниң дүжүп берииштинин хүлээп алыр дээн онаа даалгазын дамчыткан.

Совет командылал чери хан төгүүшкүүн оон ыңай болдурбас сорулга-биле январь 8-те-ле Паулюска дүжүп бээрин санаадаан турган. Ынчалза-даа Гитлерге чатыткан командылакчы дүжүп бербээн. Дүжүп бээр дугайында санаалды чедирип бээр дээн парламентарийлерни (бистиң төлээлеривисти) Паулюстуң гитлержи командылал черинге чоруткан. Паулюс Гитлерге телеграмма чоруткан, оон сөзү ям-даа арткан: «Халап чайлаш чок. Арткан дириг кижилерни камгалап алыры-биле дүжүп бээр дугайында төпшээрелди дүргеп бээрин диледим». Анаа Гитлер: «Дүжүп бээрик төпшээревейн тур мен, 6-ды армия сөөлгү кижите, сөөлгү оккa чедир туржур ужурлуг» — дээн. Шыпыда 6-ды армия кан кыскаттарга кыстырган, ону К. К. Рокоссовскийдиң командылааны Дон фронтузунуң шериглери тоо-быдарадыр чаза шаан, үзүткен турган.

Январь 30-де, Паулюстуң туттуларының бир хонук мурнуу чарында Гитлер аңаа фельдмаршал эрге тывыскаш, дээн полководчу эрге алганы дээш аңаа байыр чедирген. Ол-ла январь 31-ниң хүнүнде эртен дан бажында командларм М. С. Шумилов 38-ки мотоадыгжы бригаданы чедирилге алган. Ында ол бригаданың батальоннары универмагтың үреген бажыңын бүзээлешкен, туттурганнарның өөүү-биле алырга, подвалда Паулюстуң штабы турар дээнин дыңнаткан болган. Ол-ла үеде бригада командири подвалдан ак тук туткан офицер үнүп келгенин, ынаар офицер — улуг лейтенант Иличенковуң чорупканын болгаш ол гитлержилер дүжүп бээринге белен-дирлер дээнин телефоннан дыңнаткан.

Командларм М. С. Шумилов фронт командылакчызы-биле дугурушкаш, дүжүп берииштинин чугаалажышынкынарын кылырыгга 64-кү армиянын штаб начальниги генерал-майор Ласкинни томуйлаан.

— Менээ командларм К. К. Рокоссовскийниң бир кол айтышкыны — Паулюстуң ыяап-ла дириг туудуп алыр дугайында айтышкынны дамчыткан — деп, И. А. Ласкин сактып чугаалап турар. И. А. Ласкин комсомолчу турган, хамаатты дайынынга кижини эгелээн. Оон эгелээн ол Кызыл Шериглей чарылбаан. 1920 чылдан эгелеп коммунист. Ада-чурттуң улуг дайынының мурнуу чарында Шериг академиязын доосканн. И. А. Ласкин болунуң өөлүү-биле харыысалгалыг даалганы күүседип эгелээн.

Иван Андреевич Ласкинниң сактып чугаалап турары-биле алырга:

— 38-ки бригаданың штаб начальниги улуг лейтенант Федор Михайлович Иличенко элээн каш автоматчылар-биле кады универмагтың подвалынче киринкен. Оон соондан өскелер база.

Бис, подполковник Иван Дмитриевич Бурмаков болгаш очулдурукчу Степановбиле универмагтың артыы талазындан немен офицерлер болгаш генералдарның чугаадажыш олурганы улуг өрээлге келген бис.

Соңгаларны эдээнниг шоодайлар-биле дуглан каан болган. Узун стол кырында доостур четкен, кышсыз каан лаа, база имистели хып турар керосин лампазы. Оон иштиг-шык, дунааргай, таакны ыжы долганын дораан билип каан бис. Стол артындан туруп келген генерал идиктерниң эзэжектерин шок кылдыр каккылаштырган, холун бөргүнге чоокшулады тудуп өзулаан чугаадаан: «Алдыгы армияның штаб начальниги Шмид». А оон соонда шала апыяк генерал айыткаан: «Мурнуу бөлүктүң командылакчызы, 71-ги далаг шериг дивизиязының командири Росске». Дээрги фельдмаршал дүжүп бээр дугаижада чугаа кылыры-биле ону томуйлаан дээрзин Росске медеглээн. Бистиң негелдеривисти олар хүлээп алганнар. Телефонистер харылзаазы ам-даа үзүдөөн, немец кезектерже боо-чепсекти дужаар дугайында дужаалды дамчыдып эгелээннер. Паулюс кайлад? Фельдмаршал тускай өрээлде, оон кадыы баксыран турар.

— Ол ам шериин командылавайн турар, чүге дээрге шериг кезек-кезек кылдыр үстүгүлей берген — деп, немец штаб начальниги Шмид чугаалаан. Ол өйде бистиң офицерлериис Паулюс бар бе, чок бе, ол дириг бе дээрзинге чигаинин эгелээннер.

Генерал Ласкин оон өрээлин дон-дораан көргүзерин негээн. Ынчан Паулюсту каталаалаар даалганы 38-ки бригаданың ийиги батальонунуң командири Латышевке берген, ол-ла дораан ону кадарын турган немец шериги бистиң сержантывыс Петр Алдухов солаан. Паулюс белеткенин алыры-биле 20 минута дилээн. Ласкин төпшээрешкен. (Ол дораан немец офицер Росскеге дүжүп бээр дугайында шериглеринге дужаал бижиири санаалдаан. Совет майор Рыжков дайынның ийи офицерлерин база болупун очулдурукчузун эдерткеш, ук дужаалды немец шериг кезектеринге дыңнадып чорупкан.

Үеэрби минута эртсе-даа, фельдмаршал өрээлиндей уйместээн. Чүге? Харыы орнунга ол ам-даа 20 минута дилээн. Ласкин ону төпшээрешкейн, бодунуң беш офицери-биле кады оон өрээлинче кире берген. Паулюс шинелин кедип алган, бир булуңдан бир бутунче кылыштаан турган. Ласкин болунун эрге-дужаалын дыңнаткаш, Паулюс туттурган дээрзин дыңнаткан. 53 харлыг, арганзымаар, дорт сынныг фельдмаршал чоокшулап келгеш, оң холун өрү көлүрүп езулааш, орустан келдирлей аарак: «Герман шериг-нин фельдмаршалы Паулюс Кызыл Шериге дүжүп берип тур» — деп айыткаан.

Паулюсту өрээлден үндүрер мурнунда, немец генерал Шмид соңгаларны, эжикти, таштыкы эжик аксын дуглай камгалаан миналарны чайладып каарын шериглеринге дужааган.

64-кү совет армиянын очулдурукчузу чораан В. М. Степанов Паулюс болгаш оон өмээржикчилери дүжүп бээринге шагда ла белен турганын олар чүгле чугула документилерни өрттелип четтикен эвес, харын алыр этсевин чемоданнан белеткен алган турганын, харын-даа боттарының машиналарынга чоруур деп болап турганын сактып, чугаалап турар.

Генерал Ласкин Паулюска оон болунун машиназынга олурарын төпшээревейн, бодунуң «Эмказынга» олуртуп алган. Олар 6-ды немец армияның туттурган солдаттарының болгаш офицерлериниң шуушкан чыскаалының кыныы-биле эртин турда, Паулюс черлик кижилерге домей апарган солдаттарын көргеш: «Коргунчуг-ла-дыр ам» — деэн. Оны Бекетовка суурга турган 64-кү армияның штабынга эккелген. Паулюсту өрээлче келдиртинтергe, ол база катап совет шериглерге дүжүп бергенин айыткаан. «Совет командылал чери силерниң амы-тынынарны арттырып, айыыл чок чорукту хандырар, а ол ышкаш мундиринерни база орденнерни арттырын бээр» —деп, генерал-лейтенант Шумилов шыңгыы чугаалаан. Февраль 2-де Сталинградка сөөлгү боо даажы дыңналган.

Дон фронтузунуң тудуп алганы шериниң саны 90 мүн ажыг болган. Оон аразында 24 генерал бар болган. Херектің шынныын будулдурары-биле гитлержи информация агентилели: «Генерал-фельдмаршал Паулюс Сталинградка турар үезинде ийи револьверлиг, ижер хоранныг турган. Ол совет шериглерге мелерел чок турган азы өлүг чыткаш туттурган бе дээрзи амдыыдыла биллинмес» деп чарлаан. Моңу барымдаалаан. Сталинградка ынчан келген турган даштыкы журналистерге ону ужураштырарынга совет талаа төпшээрежир ужурга таварышкан.

Биче-оол ДОЮНДУП парлалгадан очулдуруп белеткээн.
Тес-Хем кожуун.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНДА

● **МОСКВА.** Чечнига дайынчы хөделиишкиннер эгелеп турар үеде генерал Дудаевтиң ченсектиг бөлүктериниң хүрээлелиниге 100 мүн хире кижи турган деп Россияның Чазаанын парлалга албатынын удуртукчузу Валентин Сергеев дыңнаткан. Дудаевтиң шериглеринге ужар үүл, танкылар, үгер-боолар база турган деп ол медеглээн.

● **ВЛАДИВОСТОК.** Приморьенин шахтерларынга өөр шайын өрээзи төлөрин краяның профэвилелдер федерациязының чөвүлеи Россияның президентизинден болгаш Чазаандан негээн. Бо негелделарни кажырбас болаа, Приморьенин шахтерлары март айның эгезинден хуусаа чок ажыл соксадышкынын кылырын шиитпирлээн. Ыраккы чөөн чүктүн хомур дашыларынга Чазактың өрези 95 миллиард рубль четкен. «Акшэ чедишпейн турарындан шахталар хагдынын турар, эрткен чылдан сентябрьдан өөр шалың албаан шахтерлар ковеи» деп хөмүр дашыларның девискээр аны-оиле комитединиң даргазының хүлээлгезин күүседип турар Петр Кирясов РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизинге дыңнаткан.

● **ИРКУТСК.** Россияның Азия талазында бо кыш чылыг боop турза-даа, Байкал хөл 600 км девискээринге доңуп калган. Ол дугайын Байкалда өүгү метеостанциялар, хайгаарал черлери болгаш спутник дамчыштыр алган чуруктар долу бадыткаан.

Мурнунда чылларда Байкалдың дожу январь айда туруптар. Бо чылын ыка озалдаан. Байкалдың сүг массазы 23 мүн өрбелиг километр. Балтий далайнынынан ыракта улуг, а ханыы— бүдүн чартык километрдеи хөй, океаннар биле теннежир. Дурт тыртарының «озалдаап» чылдаганы ийзы-бүрү, хөлдүү хирлевип турары база чылдык болган.

● **КЕМЕРОВО.** Часкы тарылгага белеткел болгаш таптап турган Кыдаттың Улус Республиканың чүс ажыг хамаатыларын Чита хоорайының шагдаа ажылдакчылары туткан. Чогуур документилерни тургускан соонда оларның хөй пуруузун албадал-биле чуртунче чаңдырар, а арткандары эки-тура-биле Россияның девискээринден үнүп чоруур ужурлуг. Чамдык медээлер өзугаар алырга, Чита хоорайда ийи мүн ажыг кыдат хамаатты чуттан турар, олар өске кижилерни дамчыштыр бажыңнарны, машиналарны садып алган салыг-саарылга кылып турар.

● **ВЛАДИВОСТОК.** Россияның болгаш Кыдаттың күрүне кызыгнарында маргылдаалыг участоктарны таазрыштыр шиитпирлээр комиссия ажылдап турар. Приморье крайның үш районунда 15 өрбелиг кы черин кыдат талага дамчыдып бээр.

(РосИТА-СЧТА-ның корр).

АЖЫГЛАЛДА КИРГЕН

Капитал тудуг болгаш каайлы объектилерни ажыглалга киирер килдис Тываның каайлы черинин база бир кол киллистериниң бирээзи (начальниги — каайлы албаныың I чергениң инспектору Юрий Михайлович Байыр) боop турар. Ук килдис Тываның каайлы черинин тургустунганы-биле чажыт.

Бо үе дургузунда ук килдис элээн ажылдарны план ёзугаар кылып дооскан. «Хандагайты» каайлы даамалынга 190 метр хемчээлдиг суг алыр скважинаны 400 метр хемчээлдиг электри шугумун шөйген болгаш ийи аал чурттаар чуттталга бажыныр тудуп дооскаш хүлээткен. Бо 120 метр хемчээлдиг суг алыр скважинаны кылган болгаш база 2 аал чурттаар бажыңның тудуун уламчылап турар.

«Цаган-Тологой» каайлы даамалынче кожуун төвүнден 4,5 километр узун хемчээлдиг электри шугумун, ол дескээрде 190 метр хемчээлдиг суг алыр скважинаны болгаш ийи аал чурттаар чуртталга бажының дужааган.

Бо ажылдарны эрткен 1994 чылда кылып дооскаш, хүлээткен боop турар. Ук килдистиң мурнунда ам-даа кылыр хөй тудуг ажылдары планнаттынган.

Батый КЕНЕШ.
Тываның каайлы черинин парлалга референтизи.

ФЕРМАГА БАЙЫРЛАЛ

Терезин» кооперативке хамааржыр сүт-бараан фермазының коллективи он алды хоочунну хары угда хүндүлүг дыштанылгаже үдээн. Ук кооперативтиң даргазы Александр Кыргысович Чигден байырлыг байдалга чоокта чаа болуп эрткен ол кежээни тывыныг, оон-баштактыг удуртуп эрттирген.

Коллективтиң хоочуннарының аразындан аңаа кымнарны чок дээр. Хөй орден, медальдарының эдилекчилери Чудаан Самба, Мецниш Байыр, Доктугу Шойзат дээш оондаа өске төлептиглер коллективтиң бызыг өзээн тургузуп келген. Ферманың повары Раиса Чамзырынның — кайгамчык холу чемзиг аваның кылын белегкээн аъш-чемни-биле байырладып столунуң кырын долдур делгээн. Хоочуннар шайлан ора, сактыышкыннарны кылып, боттарының орнун солуур аныяк өскенге чагыг-сөзүн берип, оларның-биле ижин-кара чок хөөрешкеннер.

Саанчылар боттарының эзлчээнде хоочуннарынга оюн-концертин бараалгаткан. Кооператив даргазы А. К. Чигден үе чеже-даа берге болза, аңаа чалынмайн. Москвадан барын тыптынын эккелгени, коллективтин [illegible] артар суй-белектерни кижи бүрүзүнге тус-туста тывыскан. Ук кежээге суму чагыргазының даргазы З. А. Монгуш киржип, хоочуннарга байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Күш-ажылдан саллыкпайнна чоруур болза, назылапкырын кээрге-даа шаннаалмакталдан бараас боор мындыг-дыр дижип, хоочуннар өөрүшкүзүн илереткен.

Владимир ТЮЛЮШ.
Чаа-Хөл кожуун.

ЧАҢГЫС ЫНАКШЫЛ

Сагыш-чүрээм ындынналган үян ырын
Салгын-хатка чагыр өөглеп, ушкарыптайн,
Хары черде сеин кый дээш үнүм болуп,
Кара баарын чылдыпсын, эргим ынаам.

Агы-кангы дому-биле айдызанган.
Аал-чуртун сагынганын чадавас боор.
Ышкам дуйук дунелерде мени дүжеп,
Ыстап, шылап, сагыжың ий туру-ла боор.

Өскелерден ояк чоруур эжиң мени
Өскерилген чадавас деп бодавайн көр:
Тың-на чаңгыс сеңээ берген ынакшылым
Тыным-биле кады калыр, күжүр ынаам.

Туп-оол ОКТЯБРЬ.

Даштыкыда фактылар, болуушкуннар

● **ДУБЛИН.** Ирландияда чурттакчы чоннуң ажыл чок чоо-уу чоорту өөскүзү-биле кудулап олурар. Бо чурт ажыл чоктарының деңнелиниң талазы-биле Европа чурттарының мурнуку одуруунда чоруп турар. Амгы үеде оон чурттакчы чоннуң саны 3,5 миллион кижи. Оларның 274900-у ажыл чок болуп турар. Ол дээрге ажыл кылып шыдаар кижилерниң 17 хуузу-дур. 1993 чылдың январьда ажыл чоктарының саны 300.000 кижи четкен. А 1994 чылда — 290.400. Бо «хоочураан» социал аарыгны узугкап чок кылыр дээ болза, 30-деп эвээш эвес чылдар негеттинер деп экономистер санап турар.

● **ПАРИЖ.** Парижте Эйфель суургазының эзлчег ёзугаар септеп, чаартыр үези чоокшулап келген. Франциянын төвүнүн ол сүлдези чеди чыл болгаш-ла бодунун овурхевирин чаартып турар. Ынчалза-даа оон өңү «хүрең» болуп хевээр артып турар. Суурганы эдип-чазап, чаартыр ажыл 14 ай дургузунда уламчылаар болгаш оон чарыгдал 20 млн. франк (4 млн. доллар) болур.

25 шеверлекчи альпинистерден тургустунган команд суурганың бажыңдан эгелээш дадарын калган черлерин аштааш, 60 тонна будук-биле будааш, алаанга дээр шеверлел ажылын кылырлар.

Каасталга-шеверлел ажылдарын шуптузун 1889 чылда ышкаш чүгле хол-биле кылыр. Ол чылын Марс шөлүнге сураглыг инженер Александр Гюстав Эйфельдин ол кайгамчыктыг чогаалыкчы ажылы төрүттүнген.

● **РИМ.** Италияда эн азыы кижилерниң саны 8,5 миллион чедип турар, азы чурттакчы чоннуң 15 хуузу-зур. Министрлер Төвүлелиниң чапында ядыы чоннуң айтырыгларының талазы-биле национал комиссияның экспертлери ындыг түүнелди үвдүрген. Олар чыл иштинде орулгазы чуртта ортумак шалыңының чартыындан өрүлевейн турар хамаатыларны ядыы кижилериниң санынга киирген.

Амыдырал байдалы эн-не куду деңнелдиг, ядыы түрецги кижилерге «социал пенсия» ап турар кырганнар, инвалидтер, караа көзүлбес болгаш дүлей кижилер хамааржыр. Оларның чылда орулгазы 17 млн. лир (АКШ-тың 11 мүн доллары). Италияның мурнуу талазында чоннуң амыдырал деңнели мурнундагы дег эн куду байдалда болуп артышаан. Ында чурттакчы чоннуң 26 хуузу ядыы кижилер болуп турар.

● **БОНН** «Немец чалгыг» деп Күрүненин телерадиокомпаниязы 1995 чылдың июль 1-деп эгелеп 24 шак дургузунда делегей телерадиопрограммазын немец, англи болгаш испан дылларга дамчыдып эгелээр деп турар. Чаа программа коллуунда информастыг угланылышкынныг болур. Аңаа дамчыдылгаларны ФРГ-ниң телестудиязы белеткээр.

● **АФИНЫ.** Американың Каттышкан Штаттарынче баар визаны болгаш аңаа чурттаар чопшээрелди тускай лотерея дузазы-биле чедип ап болур. Ону америк элчин чери организастап турар. Лотерея ойнап алган кижи бүрүү Америкага ажылдап, чурттаар эргени алыр.

Сөөлгү он чылларда Грециянын чурттакчы чоннуун ыңай-бээр чоннуу 10 катан эвээжээн болгаш амгы үеде чүгле бир мүн хире кижи боop турар. Оон бир көл чылдагааны чүдел дизе, күзелдиг кижилериниң эвээжээнинде. Лотереяга киржир дээн кижилер тускай бланкыны долдургаш, Америк элчин черинче чорудуптарга, компьютер тиилекчилерни санап үндүрүптер.

● **ЛОНДОН.** Спирттен кылган арагаларны дээрбечи өзу-биле чурттаан үндүр сөөртүр чорукка удур демиселди күштелдирер сорулга-биле Ла-Манш ортулуктун эриктериде таможня хыналдазын чорудар пунктуже 22 кижи составтыг бөлүктү немей чоруткан. Королеваның таможня албанының удуртукчузу Валери Страчен чоокта чаа болунун чугаазынга таможня албанының ажылдакчылары кызырылдага таварышпазын айыткаш, чыл дургузунда дээрбечи өзу-биле арага кылыгларын чурттаан үндүр сөөртүп турарының үнеа 65 миллион фунт стерлинг чедип турар деп бүзүреткен.

* * *

Бүгүдеге ат-сураглыг француз актриса Катрин Денев Парижтин «Вуаси» журналын судка берген. Журнал Катринин хоптап, пугудлээп деп бурууладтарын турар. Катрин Денев Элизабет Тейлорну көөр хөөнү чок. Бижит Бардону бужар-чүлек сөстер-биле дорамчылаан. Изабель Аджаниин отка каттан сиир ышкаш хорадаччал деп куду көргеп деп, журналдың сөөлгү дугаарында паолаттынган чүүлде айыткан.

Адвокаттың чугаалап турары-биле алырга, «Вуаси» журнал К. Деневтин ат-алларын кудулаткан болгаш пугудлеп дорамчылаан болуп турар. Катрин Денев журналдың талазынан аңаа чедирген моральдыг когарады деэш 200 мүн франк (38 мүн доллар) компенсациянны төлээнин негээн.

(РосИТА-СЧТА)

«ТИБЕТТИҢ ӨҢНҮКТЕРИ»

«Будда шажынның өөредии-биле алырга, бодун сайзырадып, чүгле эки чүүлдер кылып, кижилерни кээргеп, дузалажып чорааш Будда ышкаш болу бээр арга кижи бүрүзүнде бар».

Чырыткылыг Далай-ламаның Россияда төлөөзи Тинлей башкының өөредиинден.

Январь 19-25 хүннеринде Тывага Чырыткылыг Далай-ламаның Россияда төлөөзи Геше, азы тывалаарга, кепши дужаалдыг лама башкы Тинлей чораан. Тинлей башкының Тывага кээп, кижи үнелеп четпес тайбын, чаагай өөредиин тыва чонга тарадырынга Кызылда чоокта чаа ажыттынган Дхарма төптүң болгаш Борис Эренчинович Содунамның шажын чериниң үлүүн демдеглээр апаар. Тинлей башкының бистиң республикада чедиг дугаар кээп турары бо. Оон Будда шажын дугайында лекцияларын дыннаар дээш келген чонга ёзулуг чүдүлге-сүзүглел кандыг болурул, канчаар сүзүглээрил, чүү чүвеге сүзүглээрил, сүзүглеп турган чүүү бодаарыл дээн ышкаш айтырыгларга ол харыылап, өөредип турар. Бир эвес оон баштайгы лекцияларынга каш-ла кижи олуржуп турган болза, сөөлгү үеде Тинлей башкының угааны, чүрээн дамчаан Будданың, оон соонда Далай-ламаның өөредиин билип, дыннап, шиңгээдин алыр дээш кээп турарларның саны хөй апар чыдарын өөрүп демдеглевес арга чок.

Тинлей башкының Тывага келгеш мындыг улуг ажык-тыг кылып чорудун турар ажылынга республиканың бүгү шажын бөлүктериниң киришпейн турарын кончуг улуг чазыг болгаш хараааднчыг четпес чүүл деп санаардыр бис. Чүге дээрге шажын-чүдүлгениң мурнунда амгы үеде кончуг улуг харыысалга туруп турарын билир бис. Мооң мурнунда кижилериң бүзүрел чурттап чорааны чүүлдери, идеалдары бүстүп дүшкениниң болгаш бүгү ниитилелдиң амыдырал-чуртталгазында (экономикада, политикада, социал амыдыралда) болган буураашкынларның түңнелинде кижилериң сагыш-сеткили улуг муңчулуушкун, ундараашкын-муңгашталыышкынга (депрессияга) таварышкаш, азып, тенип, чаглактаныптар чер, даяныптар даяңгыыш, орук чырыдып бээр чырык дилеп чоруп бергеннер. Ынчангаш бо үеде төрээн тыва чонувуска бодун тып алырынга болгаш бодундан боду хөңү калы бербейн, бодунга бүзүрел, ынанып, бодун боду эмнеп тургаш бодунуң сеткилиниң чаагай чаражын боду оттуруп алырынга шын орукту айтып бээр салым-хуу шажын-чүдүлге талазы-биле ажылдап чоруур кижилерде деп бодаар-дыр бис. Тыва шажын, Будда шажыны, элээн үзүктелиишкин соонда чаа хөнүп олурарын чон эки билир. Ынчалза-даа чоннуң бүзүрелин, оон мунчулуушкунун ажыглай бербейн, оларны шажын-чүдүлгеге шын өөредири хүннүң чугула айтырыы бооп турар.

Тинлей башкының харназыны аныяк-даа бол, оон билин улуг. Ол университет дооскаш, шажын талазы-биле база ол хире өөренгениниң соонда, тайга-таңдыже үнүп, аңаа куйга үш чыл тейлеп. өөредилгени база эрткен кижи бооп турар. Хары үжен чаа ажып чорзадаа, кижилер-биле таныжар, харылзажыр, өөредиглерин номчуур, тайылбырлаар аяны безин ийи-үш кижи назынын чурттап эрткен өгбе кижи сагышка кирер. Эртем-билин четчир улуг лама башкы кижиден эки чүвеге өөренип алыры чаа өөренип чоруур шажын-чүдүлге ажылдакчыларынга улуг аас-кежик болур боор деп санаар-дыр бис.

Январь айда Тинлей башкы эртем-шинчилел институдунга, өрт черинге дөрт хүн ийи-ийи лекцияны номчаан. Соонуургаан чон олурар олут безин тыппайн, черге олуруп турган. Ол кандыг лекция, кичээлдерил дээрзин чон сонуургаар боор. Ону тайылбырлаарының мурнунда, төөгүден кыска киирилдеден сактып көрээлиңер.

Тываның амгы девискээринге Будда шажыны эң баштай VI векте Төп Азия дамчып билдинип кээп турган деп төөгүчүлер бадыткан турар. Түрк каганат үезинде Согдиана деп чуртту таварыштыр Хинаянаның өөредиглерин бурунгу түрктерге согд садыжыларның эккеп турганының херечилериниң дугайында эртемденнер бижип турар. Соңгу болгаш Барыын каганаттарның турган үелеринде түрктериң аразынга Махаянаның өөредиглерин тарадып турган ламалар хөй турганы төөгү бижиктериндеп билдингир. Будда шажынының элээн хөй сүзүглелдерин, судурларын индий, согд, қыдат ламалар эрги түрк дылче очулдуруп турган. Ынчап кээрде, ол үеде-ле Будда шажыны амгы Тыва, Моол, Бурят чурттарының девискээрлеринге билдингир турган.

Тывалар IX векте-ле Будда Амитаба бурганның дүрзүзүн таныыр, билир турганын эртемденнер бадыткан турар. Будда шажыны VIII векте Моолдун Хүбилай хаанының тергиделиниң үезинде Тибеттен Сакья Пхагпаламаның Моолга келгени биле кончуг шалыпкын хүлээп алдынган болгаш дүргеп нептерээн турган. А XVI векте Чырыткылыг III Далай-ламаның ачызы-биле Гелучна өөредии нептерээн. Ынчалза-даа Сакья, Качью школаларның өөредиглериниң чамдыызы артып калгылаан турган. XVIII век — Тываның девискээринге тибет буддизм элээн күштелген турган үе. Гелучпа өөредиинден аңгыда Ньингма өөредии базза тараан турган.

Делегей қырында эн-не бурунгу шажын — Будда шажыны-биле таныжарга мындыг-дыр. Ол шажынның бөдүүн, адаккы чадазындан эгелээш тайылбыр ажылын Тинлей лама ук ажылды XIV Далай-ламаның чагыг-йөрээлиби-биле кылып чорудун турары бо. Тывага Будда шажыны 20 чылдарның төнчүзү, 30 чылдарның эгезинге чедир турган. Хувискаал соонда ону чок кылган.

Алдан чыл үзүктелиишкин соонда амгы үеде шажын база катап бодарап эгелээн. XIV Далай-ламаның болгаш оон өөреникчилериниң, ылангыя кепши Тинлей башкының кол-ла сорулгазы — Тывага ук шажынны шын оруктап сайзырадыр болгаш оон утка-шынарын чонга шын тайылбырлап бээри, а ону чон бодунуң иүүрүнде амыдыралынга ажыглаары болур.

Тинлей башкының лекцияларының ниити угланыышкыны-биле таныжарга мындыг. Будда шажынның өөрединиң кол өзээ: кижи бодун боду, бодунуң иштики байдалын чүгле боду сайгарып, өөренип көөр ужурлуг. Бодунуң иштики делегейин өөренип көрүп тургаш, бодун экижидер, эки кижи кылдыр кижизидер. Оон соонда бодун долгандыр турар кижилерге багай аажы-чаңындан, чуртталгазынга шаптыктап турар чүүлдерден, амыдыралче кызыы көрүүшкүнден адырлып алырынга дузалажыр. Бодунуң бүгү-ле эки талаларын, угаанын, аажы-чаңын мөөңнеп турган, сеткил болгаш угаан-сарыыл азыышкынындан, тениишкининден үнеринге дузалаар. Будда шажынның өөредии-биле алырга, бөдүүн кижи бүрүзү Будданың деңнелинге чеде берип болур. Бодун сайзырадып, чүгле эки чүүлдер кылып, кижилерни кээргеп, дузалажып чорааш Будда ышкаш болу бээр арга кижи бүрүзүнде бар. Ол дээрге ыяапла Будда болу бээри ол эвес. А бүгү-ле кижилерге, амытаннарга эки чурттаарынга шаптыктап чоруур багай чүүлдерден бүрүнү-биле адырлып алгаш, бак чүвелерден хостуг, аас-кежиктиг кижи болур арга кымда-даа бар дээни ол. Ол сайзыралга чедерде бүгү-ле дириг чүүлдерге болгаш кижиге ынакшыл, кызыгаар чок кээргел херек. Бүгү дириг чүүлдерге болгаш кижиге ынак болур чорук дээрге-ле, кижилерге хилинчек, човуладан адырлып алырынга дузалаар күзелдиг болуру, а кээргел дээрге, ук чүүлдерден кижилерни адырлып алыр болза деп күзээшкиндир.

Тыва чон-биле ужуражылгаларының үезинде Тинлей башкы бистиң чонну дыка аас-кежиктиг чон-дур деп каш-даа катаптаанын дыннадывыс. «Чүге» деп айтыыныыска ол мынчаар тайылбыр берди. Бирээде, Будда шажынга сүзүглеп чоруур болгаш ону дамчыштыр канчаар-даа аажок ханы уткалыг мерген өөредигни өөренир, бурунгу культура-биле боттарыңарның байлак национал культураңарны, мөзү-бүдүжүңнерни, үзеңнерни холбаар, харылзаштырар, ону улам сайзырадыр салымныг болганыңар-биле аас-кежиктиг. Ийинде, өске чурттар-биле демниг, найыралдыг чурттаар. Оон аңгыда Тинлей башкы бистиң чоннуң аажычаңының чымчаан, хүндүлээчелин, бүзүрээчелин демдеглевишаан, «Арага ишпезин кызыдып көрүңер» деп чагыт турду.

Тинлей башкының Тывага чоруп турганының үезинде «Тибеттиң өңнүктери» ниитилелдиң ажылдан эгелээнинге ол өөрүп чанган. Башкы бо удаада бодунуң 41 чагыг-сүмезиниң чүгле 22-зин тайылбырлап четтиккен. Ынчангаш мындыг ужуражылгалар чаңгыс эвес болуп дээрзи билдингир.

«ТИБЕТТИҢ ӨҢНҮКТЕРИ» НИИТИЛЕЛ.

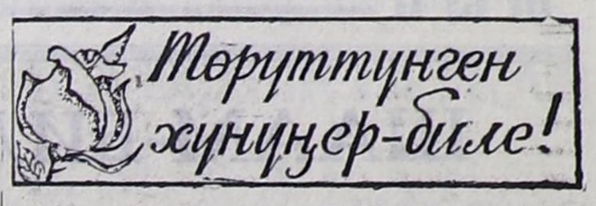

Февраль 18-те бистиң эргим хүндүлүг ачавыс **Чооду Кежик-Чыргалович ШУЛУУ-МААДЫР** 70 харлаар.

Амыдырал-чуртталгазының чеденги арт-сынынче үеринин ажыл-ишчи узун оруун ачавыс башкылап, школа директорлап, колхоз даргалап, хөй чылдарда Тес-Хем болгаш Өвүр кожууннарга райкүүском даргазының оралакчызы болуп ажылдап чорааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Бистиң ачавыс солун үре-түннелдиг орукту эрткен. Амгы үеде тыва телерадиокомпанияда вахтер-таңнылыл. Ол хирезинде-ле хостуг үе-шактарында черле аңаа олурбас: ажы-төлүнге өөредиглиг болгаш солун ада-өгбе төөгүзүнүн, төрээн чериниң дугайында сактыышкыннарны, шүлүктерни бижээн олурар.

Ачавыстың өстүрүп, бут кырынга тургузуп каан ажы-төлү — үш кыстың, дөрт оолдуң аразында башкы, инженер, экономист, бухгалтер, чоланчы, шагдаа, өске-даа мергежилдиг кижилери бар. А оларның уруглары 30 чедип турар. Эргим ачавыс, кырган-ачавыс бистиң аравыска ам-даа үр үеде чурттап, узун назы назылаарын күзедивис.

Чаагай быжыг кадыкшылды,
Чүс хар чедир назылаарын
Чеден харлаан ачавыска күзевишаан,
Черге чедир мөгейдивис.

Уруглары Светлана, Луиза, Лиза, Владимир, Василий; Лёва, Витя, күдээлери Начын-оол, Валерий, Белек-оол; кизээттери Надя, Светланалар, Анай-Хаак база оларның ажы-төлү.

ЧАРЛААЛДАР

«Прогресс» өөредилге төвү бөрт даараар, баш таарар, аъш-чем кылыр мергежилдерге кичээлдер февраль 21-де 14.00 шакта;

бичии бүдүрүлгелериң бухгалтерлерин өөредири —февраль 28-те 14.00 шакта эгелээрин дыннадып тур.

АДРЕЗИ: Кызыл, Кочетов кудумчузу, 35 дугаарлыг амыдырал хандырылга бажыңы, 5-ки каът, артында эжиктен кирер.

АЪШ-ЧЕМ ПРОДУКТУЛАРЫ БҮДҮРЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ БОТТАРЫНЫҢ ӨРТЭЭН ДҮРГЕН ЭГИДЕР ДЕРИГ-ХЕРЕКСЕЛДЕР — КАРЫЛГА ЧОК БИЗНЕС!

ХЛЕБ БЫЖЫРАР ЧҮҮЛДЕР: бичии пекарня, 12 шак иштинде 500-1000 кг хлеб быжырар, шөлү 25-45 дөрбелчин метр. Хлеб формалары база бар.

ЭЪТ БОЛБААЗЫРАДЫР ЧҮҮЛДЕР: хайындырган, ыштаан колбаса бүдүрер мини-комплект, окороктар база кылыр, ээлчегде 300 кг колбаса бүдүрер, шөлү 45 дөрбелчин метр. Эът ыштаар тургузуг ээлчегде 150-200 кг продукция бээр, дензизи 400 кг.

СҮТ БОЛБААЗЫРАДЫР ЧҮҮЛДЕР: үс кылыкчызы — ээлчегде 40 кг продукцияны бүдүрер, дензизи 100 кг. Быштак кылыкчызы — ээлчегде 10-50 кг продукция бүдүрер, шөлү 13-25 дөрбелчин метр.

СТОЛОВАЯЛАРГА БОЛГАШ КАФЕЛЕРГЕ АЖЫГЛААР ЧҮҮЛДЕР: спагет кылыр херексел — шакта 40 кг продукция бүдүрер дензизи 380 кг. Мороженое фризеру — шакта 15 кг продукция бээр, дензизи 140 кг. Манчы, хуужуур кылыр автоматтар, чигир ватазы болгаш казыраар картофель кылыр аппараттар бар.

ООН ӨСКЕ ЧҮНҮ САДЫП АП БОЛУР СИЛЕР?

Пиво бүдүрер, туйбу бүдүрер бичии заводтар, эзиртпес суксуннарны кудар, аастарын бөөшкүннээр, шакта 400 шилди долдурар машиналар бар.

Кандыг-даа дериг-херекселди садып алыр дизе, чагыг киирер. Оларны хереглекчилерге чедирип берип болур бис.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 1, өрээли 5. Телефон: 3-12-81.

НАРКОДЕЛ — арагалаашкындан болгаш наркотиктиг хамаарылгадан эмнениринге ажыктыг. Садып алынар. Тайылбыр алыр чери: Мөңгүлек гостиница, № 5 кабинет, телефону 3-12-81.

Кызыл хоорай талазы-биле күрүненин үндүрүг инспекциязының хууда дачаларлыг, гаражтарлыг хамаатыларга дыннадыры болза: ындыг өнчүлерни садар, садып алыр, орнаар, белекке бээр апарзынарза Кызыл хоорай чагыргазының 1995 чылдың январь 16-да доктаалынга үндезилээш, чүгле нотариус конторазынга бүрүткеткен таварылгада күштүг деп санаар.

Тываның Каайлы чериниң даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулга кылып турар киржикчилерге дыннадыры болза: Россия Федерациязынче барааннар киир сөөртүрүнүң мурнунда азы өске күрүнелериң девискээрин дамчыштыр барааннарны транзит-биле эрттириниң мурнунда, Россия Федерациязының Күрүненин Каайлы комитединиң 1994 чылдың август 22-де үндүргени № 01-12/905 айтыышкынын ёзугаар, барааннар алыкчыларының магадылал хүлээлгелерин баш удур бүрүткедир. Бүрүткээшкинни Тыва Каайлы чериниң барааннар чедирер килдизинге кылыр. **Адреги: Кызыл хоорай, Ровно кудумчузу 3 «а», телефону 4-12-35.**

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим ынак аважыс, хоочун башкыларга, кожуунбашкы, улус өөредилгезинин тергинни Мыйдараа Оржаковна Серге аар аарааш, мөчээн, Ону сөөлгү орукче үдээринге улуг дузаны көргүскен, биске таварышкан ажыг-шүжүгү деңге үлешкен Барыын-Хемчик кожуун чагыргазынга, оон улус өөредилге килдизинге, № 1 школаның коллективинге, хоочун башкыларга, кожуунның прокуратура, культура килдизинин, № 2 школаның коллективтеринге, өөреникчилерге, дөргүл-төрелдериске, эш-өөрүвүске, чонувуска өөрүп-четтиргенивисти «Шынны» дамчыштыр илергейлеп тур бис.

Өөнүн ээзи Карн Канчыырович, уруглары Маргарита, Наталья.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ •

ИДЕГЕЛИВИС — АНЫЯК МӨГЕЛЕРДЕ

Якут-Саха Республиканың алдарлыг күш-культура ажылдакчызы сураглыг мөге В. Н. Гоголев-биле Азия кезээ-девискээринин 1979-80 чылдарда төрүттүнген оолдар аразынга хостуг хүрешке Россия чемпионады чоруп турар үеде ужурашкаш, оон элээн каш айтырыгларны салып, аралажып чугаалажыр аргалыг болдум. Василий Николаевич Гоголев кайгамчык солун спортчу дончу-намдарлыг. Ол Европаның ийи дакпыр, ССРЭ-ниң үш дакпыр, Россия Федерациязының алды дакпыр чемпиону. 1985 чылда Венгрияга бооп эрткен делегей чемпионадынга үшкү шаңналдыг черже үнген, дараазында чылын Москвага болган «Чаагай сеткилдин» оюннарының тиилекчизи, ССРЭ-ниң болгаш делегейиниң кубоктары дээш болгулаан дыка хөй делегей маргылдааларының киржикчизи, 1988 чылдан бээр Алдарлыг спорт мастери деп бедик аттың эдилекчизи болгаш республика категориялыг судья база бооп турар.

Чыскаай сапаары безин дыка узун, дендин хөй бедик аттарның эдилекчизи апарган алдарлыг мөге Василий Гоголев каяа төрүттүнген, канчаар хүрежип эгелээн ирги?

— Шынап-ла, кижи чурттуг, куш уялыг дижир. Авам, ачам Якут-Саха Республиканың Чурапча суурунда чурттап турар. Төк кээп дүжүп төрүттүнген черим база ол. Дөртен харже кире дүжүп чор мен. Хостуг хүрешке сонуургалым школачы чылларымда-ла, эге класстарга турумда-ла эгелээн. 12 харлыг турган, хостуг хүрешче кирдим. Школачы чылларымда районумга бодум деңзимге каш-даа катап шүүлген боор мен. Бо назынымда хүрежин келгеш чемпионнан, шаңналдыг черлерни ап турганымны санаар болза, мырынай-ла деңдин хөй хире чүве бо. Чээрби харлымда спорт мастери атты алдым. 1982 чылда делегей чергелиг спорт мастери атты менээ тывыскан.

Амгы үеде Якутскиде ажылдап, чурттап турар мен. Хостуг хүреш талазы-биле аныяктар ортузунга ажылдаар тренер хүлээлгени менээ дааскан мындыг чүве. Чалыы чылларымда университетке өөренип, күш-культура факультедин дооскан мен.

— Өг-бүленер кежигүннери хөй бе, Василий Николаевич?

— Ажылчын өг-бүленин уруглары бис. Улуг акым Николай база спорт мастери, тренер башкы кижи. Афганистанга шериг хүлээлгезин эрттирип, дайыллашкаш келген. Кыс дүнмам бухгалтер эртемниг. Акым-биле дунмам, авам, ачам дөгерези кедээде чурттап чоруур. Өөм ээзи Надежда эмчи ажылдакчызы. Үш оолдуг бис. Степа—15, Вася—14, Эрэл—12 харлыг.

— Оолдарыңар силерни дөвеп, хүрежир турган боор аа?

—Чок, хүрешке арай сунду чок эрлер болган. Тура чокта күш чок болгай. Ам канчаар, албадаар эвес.

—Ат-алдарыңар Россияга, Эвилелге, Европага, делегейге диңмирен турар үеңерде шырак удурланыкчыларыңар кымнар турганыл?

— Мээн деңзимге эң-не күштүг мөгелер көрейлер турган. Оон ыңай чоокта чаа апарган хакас Сергей Карамчаков-биле хөй удаа хүрежин чордум. Армениядан Гнел Межлумян база шырак удурланыкчым турган.

— Бистиң сураглыг тыва мөгевис Александр Доржу база силериң деңзиңерде болгай...

— Ийе, Саша Доржу-биле хевис кырынга аныяк шаавыста дөрт хире катап ужурашкан боор мен ийин. Ийиргизинге октаткан ышкаш кижи мен. Ниити санывыс деңне турган боор.

— Азия кезээ девискээринин бо эртин турар Россия чемпионадында силериң Якут-Саха Республикадан эң хөй аныяк мөгелер киржип келгеш, артында-ла аар деңзилерге чемпионнаан оолдарыңар арбын-дыр. Ол дээш силериң өөрүшкүнүңнерни деңге үлежип, байыр чедирип тур бис. Маңаа хамаарыштыр хостуг хүрештиң сайзыралы силериң республикаларда кандыг байдалда турарын каксы-даа бол сонуургадып көрүнүңнерем, Василий Николаевич?

— Кандыг-даа маргылдаа эрттирерге, хамык-ла чүве акша-төгерикке кээп үзер халалыг рынок үези-ле болгай. Ындыг болган төлээде бо хире улуг маргылдааны артында-ла чыл үезинде организастап турар Тыва Республиканың күрспорткомитединге өөрүп четтиргенивисти илередиксей-дир мен. Чемпионаттың киржикчилеринге бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузуп, белеткен кааны, бурунгу тыва черниң чонунуң хүндүлээчел деп чүвези черле тергиин-дир. Чүүүн-даа мурнунда мону онзалап демдеглексей-дир мен.

60 хире аныяк мөгени Азия диптиң төвү — пайысылал Кызылда эккелгенивис спортчу үре-түңнелдиг болганынга чоргаарланмас арга чок. Тренер башкыларның ажылы база халас барбаан-дыр. Ынча хөй спортчуларны ырак-узак орукче үдээринге Якут-Саха Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле яамызы (силернинде күрспорткомитет чорду), бистиң республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле өргелели база ол адырның каттыжыышкыны — бо үш албан чери улуг үлүг-хүүзүн киириштирген. Мында хүрежир оолдар-биле кады 7 тренер, 2 судья база келген.

Бистиң Якут-Саха Республикада хостуг хүрештиң сайзыралы Якутск, Аллан, Мирный, Нерюнгри ышкаш алмаа, алдын тывыжы бүдүрүп турар үлетпүрлүг хоорайларда эки чоруп турар деп бодалдыг мен. Ниитизи-биле 34 район бар-дыр. Үчүгле районнар төптеринде эвес, суурларда безин хостуг хүрештиң секциялары ажылдап турар.

Мээн-биле кады делегей чергелиг спорттуң дөрт алдарлыг мастери бар. Оларга Роман Дмитриев, Александр Иванов, Павел Пинигин хамааржыр. Делегей чергелиг — 12, аңаа спорт мастерлери 500 ажыг кижи бар.

Харыысалгалыг улуг маргылдааларга шилиишкинге киржип аныяк оолдар бисте бар дээрзин бо чемпионаттың түңнели көргүсту. Моон безин алгаш көөрге, чоокку келир үеде Россияның, Европаның, делегей-даа чергелиг маргылдааларының тиилекчилерин, чемпионнарын белеткеп болурунуң аргалары бар ышкажыл. Бистиң кадыг-ширинн агаар-бойдустуг оранывыста рынок үезинің шыңгыы негелделери турзажок, шыырак спортчуларны белеткээринче кичээнгейн кол черни ээлеп турар. Хостуг хүреш талазы-биле бөлүмнерни, секцияларны санаваска, спортчу дээди мергежиллиң школазы, олимпийжи курлавырның училищези, хөй санныг спорт залдары ажылдап турар. Үчүгле Өөредилге яамызының шугумунда 195 тренер башкы хостуг хүрешти, боксту, шашкини, ча адарын сайзырадырының хереэнге бараан бооп турар.

— Амыдыралыңарның эң эки чылын адап болур силер бе?

—1982 чылда Европа чемпионадынга ийи дугаар шаңналдыг черни ээлээним сагыжымга артып калган. Делегей чергелиг улуг маргылдаага бир дугаар киришкеним ол. Ынчан 26 харлыг турдум. 1984, 1985, 1986 чылларда үш улаштыр ССРЭ чемпиону чордум. Оон мурнунда чылларда дөрт удаа шаңналдыг черлерни ээлээн мен. 1985, 1988 чылларда Европага ийи катап чемпионнадым. Делегей чергелиг маргылдааларга хөй удаа киржип келдим.

— Чаңчыл ёзугаар сөөлгү айтыыр. Ам чоокку келир үеде сорулганар кандыгыл?

— Кол мергежилим хостуг хүреш тренери кижи болганымда, аныяк-өскенни кижизидеринче, спорттуң бо хевирин улам хөгжүдеринче кичээнгейни угландырар мен. Келир үе аныяктарның холунда болгай. Амгы салгалдың аныяк мөгелери — курлавыр күжүвүс ол. Оларга идегеливис улуг. Тыва оолдарның хүрежин күзелдиимбиле сонуургап көрдүм. Бо эрткен чемпионатка бистиң мөгелеривистиң шыырак улурланыкчылары — аныяк тыва оолдарга якут команданың өмүнээзинден чедишкиннерни күзедим!

— Дончу-даа бол, солун уткалыг интервьюнар дээш четтирлим, Василий Николаевич!

«Шынның» тускай корр. Даңзы САЛЧАК чугаалашкан.

ЧҮРЕК САРГЫЫ

Хини, чүрээ чырык хүнден тынгарылган
Кижи дээрге — делегейнин алдын чечээ.
Бөмбүрзекке амыдырал ожуун салган
Мөңге черде чаңгыс аалдың ээлери бис.
Ие черни хүнүм эргип чырытса-даа,
Изиг, соок деп ораннарга чарып турар.
Язы-сөөктү ылгай көрүп аңгылажыр
Ындыг ёра кажан шагда турбас болзун.
Өртемчейниң чамдык кезии аштап-туреп,
Өлүм-хайга кызаттырган, ыы-сыылыг.
Хайыра чок каржы күштү доза туруп,
Каптагайда ава чүрээ човууртап тур.
Угаан-сарыыл, чөптүг чорук маңнып турзун.
Улчумал ок эрги-шагже сөнеп чораун.
Чечен ие, орус не ыглашпазын
Черивиске тайбың, чолду магадылаал.
Делегейге дески чүве турар эвес,
Демивисти каттыштырып көрээлиңер.
Хостуг, чоргаар чечен черге кезээ-мөңге
Конституция, бүрүп эрге, тайбың келзин!

Зоя НАМЗЫРАЙ.

ЭЛДЭЭРТИГЛЕР

(Ойнай-сылдай)

«Оглум Хунажык ийи хондур келбейн барды. Чамдык улустан айтырарымга, сээн оглуң үргүлчү-ле өшкүлер кажаазынга хонар кижи дижирге, бо суурда өшкүлүг улустуң өшкүлериниң кажаазын бакылап, шаанга киир дилээш, тыппадым» — деп, шоолуг таныыазым чолдаксымаар кадай кижи кудумчуга шуугап, эрткен-дүшкен улустан айтыртынып турганын кулак ужу-биле дыннадым.

Катканын хувурааның, өшкүлер кажаазы боор ийик. Демги кадайның Хунажык дээр оглу дембээредир эзиртир арагалап алгаш, шагдаа чериниң эзириктер сергедир чериниң доктаамал «аалчызы» апарган кижи ышкажыл.

Хунажыкты, «Бо-ла өшкүлер кажаазынга хонар кижи» деп, чон чогумчалыы-биле кочулап турары чөптүг хевирлиг.

* * *

— Уруун ачазын кым дээр сен, эжим? — деп, Каранмаа Хааданмаадан айтырган.

— Харын аан, эжим. Кыланкараны апкаш, ужуп-ла калган боор кижи-дир мен. Уруум адазын чогум кымыл дээрзин орта-ла билбес-тир мен, эжим — деп, Хааданмаа байгы-ла шыпын чугаалаан.

Ынчанмайн канчаар. «Дываажан оранында» ышкаш, суурнуң бо-ла «боостаа сок-таар» бок-сак оолдары-биле кады «декей-оолап» ужуп-туруп-ла турар ышкажыгай. Хааданмаанын 2-3 шил аргалыг оолдар соондан «челипманнап» каары чажыт эвес болгай. Билбес эзирик кандыг-даа кижилерни далдавас кижи дээни кай. Та кандыг кижиден «четтирипкен» чүвези ийик.

* * *

Сиилең-кыс оттуп келирге эмнелгеде чыткан. Кыдыында бичии чаш опеязы үн салып ыглаан, ак-ак халаттарлыг эмчилер Сиилең-кыстың баарында турганнар.

Ол девидей хона берген. Эмнелгеге дүн ортузунда эккээрге, чаа божупкан, дыңзываан кижиде шимченир харык кайда боор ийик. Ол дүүн кежээ суурнуң үй-балай, үшүдүрүм, улустуң «сменщиктер» деп адаары кезек әрхерээжен кижилери-биле хөлүп хөлберидир боостаазын «соктааштын» билбестээш, эъдинин аарыырын-даа, божуур бажыңга келгештин божуп, чиигепкепин-даа билбээн болган.

Хөктүг-ле таварылгалар болгулаар чүве-дир ийин. Улуг ижин-хырынныг, иштиг-саатты хирезинде, божуур-төрүүр айын безин уттупкаш арага деп ажыг сугга дулдуне бээр чамдык хереэжен чопувус (кадыннарывыс) чазыыл чок-ла болгулаар болдур ийин боларын.

Ондар БОРАШ.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Крестный отец» 12.20, 16.30 шактарда. Видеозалга: «Родственный страх» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Гита из Ситапура» (Индия) 2 сериялыг 13.30, 16.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чандни» (Индия) 2 сериялыг 13.00, 16.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ: «Раз, два — горе не беда» 9.30 шакта. «Сумасшедшая неделя» 13.20, 15.20, 17.20 шактарда.

ӨГ-БҮЛЕ КОНЦЕРТИ

Суурда чурттап турар кижилериниң уран таланты зып илередип тывар сорулгабиле Чаа-Хөлге өг-бүлелер көрүлдезин чоокта чаа организастап эрттирген.

Аңаа эң талантылыг өг-бүлелер, тус-тус кижилер шылтаран илереттинген. Чижээлээрге, Мария Романовна Хомушкунун өг-бүлези көрүлденин бүгү негелдезин ёзугаар күүселделарны кылгаш, тиилекчи болган. Даргыйоолдарның аныяк өг-бүлези көрүлдеге шыырак белеткелинин көргүскеш, ийиги черни ап үнген. Ол-ла өг-бүледен кады төрээннер Ак-Ламаларның талантызын чон магадап көрген. Тамара Сарым-оолдун өг-бүлези мырынай «Хайыраан бот» деп шиидеп үзүндүнү артисчи ойнаанын көрүкчүлер сеткил ханыр көрген болгаш ол-ла уг-биле уран чүүлден салдынмазын оларга күзеп турганнар. (III черни ээлээн).

Көрүлдеге киришкен оондаа өске өг-бүлелериниң күүселдеринде утка-шынар талазы-биле шыырак дээн номерлер арбын болганын жюри демдеглээн.

Шылгараанларга өртектиг шаңналдарны тывыскан.

Владимир ТЮЛЮШ.

Кызыл хоорай. Красноармейская, 100. Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнун оралакчызы), А. Б. Монгуш, А. О. Оксур (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнун оралакчызы), Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнун оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98, үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; кедээ ажыл-агый — 3-36-82 3-34-57, культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15, медээлер болгаш спорт — 3-37-11, очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03, корректорлар — 3-41-23; үнүүрүкчүлер— 2-27-41; солун келбейн баргада — 3-57-92, 3-14-94; бухгалтерия 3-41-16.

Солун Россия Федерациязының Парлаага болгаш массалыг информация чепсектериниң галазы-биле хоойлужудулгазының сагылдазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген.

Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туруу-биле дүүшпейн барын болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлаага болгаш информация галазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амазы. Тираж 16271. Индекс 54240. Чагыг № 35—298.